

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

факультет здоров'я людини
кафедра психології та соціології

А. А. Онищенко

Кваліфікаційна робота
АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК
ПЕРЕШКОДА ГАРМОНІЙНОГО
МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ З
ОТОЧЕННЯМ

2023

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Факультет здоров'я людини

(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра психології та соціології

(повна назва кафедри)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи

освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр

(бакалавр, спеціаліст, магістр)

спеціальності 053 Психологія

(шифр і назва спеціальності)

Освітня програма «Психологія»

на тему: «Агресивна поведінка підлітків як перешкода гармонійного міжособистісного спілкування з оточенням»

Виконала: здобувачка вищої освіти групи ПС-19д

Онищенко А. А.

Керівник: д. психол. н., проф.

Бохонкова Ю.О.

Завідувачка кафедри психології та соціології:

д. психол. н., проф.

Бохонкова Ю.О.

Рецензент: к. психол. н., доц., завідувачка
кафедри психології Мукачівського державного
університету

Брецько І. І.

Нормо-контроль:

д. психол. н., проф.

Лосієвська О.Г.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет _____ здоров'я людини _____
Кафедра _____ психології та соціології _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____ бакалавр _____
(бакалавр, спеціаліст, магістр)
Спеціальність _____ 053 Психологія _____
(шифр і назва)
Освітня програма _____ «Психологія» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувачка кафедри
психології та соціології
Бохонкова Ю.О.**

“26” травня 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ЗДОБУВАЧКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ОНИЩЕНКО АНАСТАСІЇ АНАТОЛІЇВНИ**

1. Тема роботи: «Агресивна поведінка підлітків як перешкода гармонійного міжособистісного спілкування з оточенням».

Керівник роботи: Бохонкова Ю. О. – д. психол.н., професор, завідувачка кафедри психології та соціології, затверджена наказом по університету від «22» лютого 2023 року, № 11/15.17 _____

2. Строк подання студентом роботи 14 червня 2023 року

3. Вихідні дані до роботи: обсяг роботи – 54 сторінки (1,5 інтервал, 14 шрифт з дотриманням відповідного формату), список використаної літератури оформлюється згідно з бібліографічними нормами Ф-23.

4. Перелік питань, які потрібно розробити: проаналізувати наукові джерела із зазначеної проблематики; підібрати діагностичний інструментарій згідно проблеми дослідження та провести дослідження; за допомогою методів математичної статистики обробити отримані результати; на основі результатів проведеного констатувального експерименту розробити практичні рекомендації щодо проблеми дослідження.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиці, рисунки (гістограми).

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Бошонкова Ю. О. – д. психол.н., професор, завідувачка кафедри психології та соціології	29.05.2023 р.	03.06.2023 р.
2.	Бошонкова Ю. О. – д. психол.н., професор, завідувачка кафедри психології та соціології	04.06.2023 р.	11.06.2023 р.

7. Дата видачі завдання: 26.05.2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проектування	Строк виконання етапів	Примітка
1	Визначення проблеми, завдань дослідження та розроблення плану кваліфікаційної роботи.	29.05.2023 р. – 30.05.2023 р.	
2	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження.	31.05.2023 р. – 03.06.2023 р.	
3	Підбір діагностичного інструментарію та проведення констатувального експерименту.	04.06.2023 р. – 06.06.2023 р.	
4	Узагальнення результатів констатувального експерименту та їх графічна презентація.	07.06.2023 р. – 08.06.2023 р.	
5	Розробка практичних рекомендацій, спрямованих на допомогу зменшення проявів агресивності підлітків у міжособистісному спілкуванні з оточенням	09.06.2023 р. – 11.06.2023 р.	
6	Підготовка кваліфікаційної роботи до захисту.	12.06.2023 р. – 13.06.2023 р.	
7	Представлення роботи на зовнішню рецензію.	14.06.2023 р. – 15.06.2023 р.	
8	Перевірка роботи на академічний плагіат.	16.06.2023 р. – 18.06.2023 р.	
9	Захист роботи.	19, 20, 21.06. 2023 р.	

Здобувачка вищої освіти

Керівник роботи:

д. психол. н., проф.

Онищенко А. А.

Бошонкова Ю. О.

РЕФЕРАТ

Текст – 54 с., рис. – 8, табл. – 4, додатків – 12, літератури – 57 дж.

У кваліфікаційній роботі представлено аналіз проблеми дослідження у науковій літературі.

Експериментально розглянуто схильність до агресивної поведінки у міжособистісному спілкуванні серед осіб підліткового віку. Проведено аналіз та підібрано психодіагностичні методики, спрямовані на профілактику та подолання проявів підліткової агресивності у спілкуванні.

За допомогою математичної обробки даних представлено результати констатувального експерименту, на основі яких підібрано матеріали для розробки практичних рекомендацій, спрямованих на зменшення та подолання проявів агресивної поведінки серед підлітків.

Ключові слова: АГРЕСІЯ, АГРЕСИВНІСТЬ, АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ, КОНФЛІКТ, ВОРОЖІСТЬ, ГЕТЕРОАГРЕСІЯ, АУТОАГРЕСІЯ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЯК ПЕРЕШКОДИ ГАРМОНІЙНОГО МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ З ОТОЧЕННЯМ.....	11
1.1. Аналіз літератури за проблемою вивчення агресії та агресивної поведінки у підлітковому віці.....	11
1.2. Соціальна ситуація розвитку особистості в підлітковому віці.....	13
1.3. Аналіз терміну «агресія», як психологічного феномену.....	15
1.4. Причини виникнення та прояву агресивності у підлітковому віці.....	17
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	21
2.1. Психологічні особливості проблеми агресивної поведінки підлітків у міжособистісному спілкуванні з оточенням.....	21
2.2. Організація та опис емпіричного дослідження та психодіагностичних методик.....	23
2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту.....	28
2.4. Практичні рекомендації щодо корекції та зменшення проявів агресивної поведінки підлітків.....	41
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	57
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тема агресії, агресивності та агресивної поведінки протягом століть вивчалася та розглядалася з різних позицій: релігійних, філософських, літературних, соціальних тощо. З часом всі погляди зазнавали змін, але лише у ХХ столітті проблема агресивної поведінки стала предметом наукових досліджень. Набравши розвитку за різними напрямками (соціологічним, біологічним, філософським, психологічним, антропологічним), сфера агресії й на сьогоднішній день не становить єдиного вчення, містить безліч теорій, підходів та концепцій.

Як соціальний феномен, агресію досліджували не лише психологи, а й інші фахівці – філософи, політологи, соціологи та юристи.

На теперішній час, серед сучасного суспільства, все більшої гостроти набуває зростання рівня агресивності. Особливо значуще агресивність проявляється саме у підлітковому віці, й демонструє низку великих суспільних проблем несучих за собою: підвищений рівень жорстокості, стрімке зростання злочинностей, прояви соціально-культурних нетолерантностей. Найбільш соціально вразливою віковою категорією стають саме підлітки, вони ж і стають винуватцями у великій кількості агресивного поведіння стосовно оточуючих людей.

Агресія серед підлітків – це неприємне, але закономірне та природне явище. Мабуть, не дарма підлітковий вік називають перехідним. У даному віці особистість переходить з дитинства у вже доросле життя, а це є не так вже просто. Підліткова агресія виступає ознакою внутрішнього дискомфорту та невмінням підлітка оволодівати своїми емоціями.

Поведінка особи супроводжувана агресією, як раніше, так і на теперішній час, є однією з актуальних проблем суспільства. На превеликий жаль, з кожним роком ця проблема тільки збільшує свою масштабність. Тематиці підліткової агресивності було присвячено значну кількість досліджень, робіт та висновків, як українських, так і зарубіжних вчених.

Відомими зарубіжними вченими, які вивчали агресію були: А. Басс, Р. Берон, Д. Річардсон, А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Бернс, Р. Уолтерс та багато інших.

Серед українських авторів, прояви агресивності у підлітковому віці вивчали Н. Ю. Максимова, В. В. Рибалка, А. Ф. Зелінський, О. В. Файдюк, О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська та інші.

На теперішній час агресивність серед підлітків тільки набирає масштабності, й її прояви стають лише жорстокішими. ВООЗ стверджують, що Україна займає п'яте місце серед країн Європи за рівнем насильства серед молодого покоління. Ініціаторами агресії часто стають саме підлітки, але так само часто вони стають і жертвами прояву агресивності з боку ровесників. Така делінквентна поведінка викликає страх та занепокоєння серед суспільства, й окремо хвилює психологів та педагогів.

Так, психологи та фізіологи вважають підліткову агресивність характерною рисою перехідного віку, яка виникає у результаті змін у гормональному фоні, розвитку когніцій, інтелекту та здібностей.

З урахуванням різноманітних досліджень, а також рівнем науково-теоретичної та практичної розробленості означеної проблеми була обрана тема наукового дослідження – «Агресивна поведінка підлітків, як перешкода гармонійного міжособистісного спілкування з оточенням».

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – агресивна поведінка підлітків як перешкода гармонійного міжособистісного спілкування з оточенням.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості агресивної поведінки підлітків, як перешкоди гармонійного міжособистісного спілкування з оточенням.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати літературу з проблеми дослідження агресії та агресивної поведінки у підлітковому віці.

2. Обґрунтувати поняття «агресія» як психологічного феномена та визначити причини і прояви агресивної поведінки серед підлітків.

3. Підібрати методики та провести констатувальний експеримент, спрямований на діагностику особливостей агресивності серед підлітків.

4. Взявши за основу отримані результати експерименту, розробити практичні рекомендації щодо зменшення проявів підліткової агресивності відносно оточення.

Методи дослідження: теоретичний аналіз проблеми на базі вивчення наукової літератури; констатувальний експеримент, спостереження, бесіди, тестування (методика Басса-Даркі «Визначення схильності особи до агресивної поведінки», тест агресивності (опитувальник Л. Г. Почебут), методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов), опитувальник «Ауто- і гетероагресія»), методи математичної обробки даних.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: загальнопсихологічні принципи розвитку особистості (В. Асеев, Г. Балл, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Ломов, В. Мерлін та ін.); генетичний підхід до аналізу становлення особистості на різних вікових етапах життя (С. Максименко); концепції розвитку психіки та особистості в діяльності (В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Роменець, С. Рубінштейн); концепції становлення особистості в онтогенезі (Г. Балл, Л. Божович, М. Боришевський, В. Моляко, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.).

Теоретичне значення дослідження полягає у вивченні наукової літератури стосовно дослідження агресії та агресивної поведінки у осіб підліткового віку; поглиблення теоретичних знань за темою агресивності.

Практичне значення дослідження: Отримані у ході дослідження результати можуть бути використані у роботі з проблемою агресивної поведінки підлітків у міжособистісних стосунках з оточенням, класними керівниками, шкільними психологами, соціальними педагогами, батьками та іншими, зацікавленими даною проблемою, особами. Стане можливим

розроблення рекомендацій у роботі, стосунках, консультуванні осіб підліткового віку з вираженою агресивною поведінкою відносно оточення.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЯК ПЕРЕШКОДИ ГАРМОНІЙНОГО МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ З ОТОЧЕННЯМ

1.1. Аналіз літератури за проблемою дослідження агресії та агресивної поведінки у підлітковому віці

На протязі багатьох років питання агресії та агресивної поведінки цікавило багатьох вчених та науковців. Вивчення даного питання охоплювало різні сторони, серед яких основними були психологія, релігія, філософія та навіть поезія. Саме слово «агресія» має своє походження з латинської мови, від слова «aggressio», що перекладається, як «напад».

Природу агресії, її характеру, структури та спрямованості вивчали такі вчені: Альфред Адлер, Альнорд Басс, Леонард Берковіц, Олександр Дроздов, Світлана Кравчук, Вільям Мак-Дугалл, Ніл Міллер, Дебор Річардсон, Зігмунд Фрейд, Хайн Хекхаузен та багато інших.

Зумовленість агресії досліджували Альберт Бандура, Роберт Берон, Конрад Лоренц, Дебор Річардсон, Зігмунд Фрейд, Стенс Тейлор, Тамара Яценко та інші [41].

За науковою літературою, вивчення агресії можна умовно розділити на 2 основних напрями: 1) агресія – психічна властивість людини, особистісна риса характеру; 2) агресія – форма поведінки.

У першому напрямку були представлені роботи видатних вчених Альнорда Басса, Джона Долларда та ін.

За другим напрямком дослідження проводили такі вчені, як Леонард Берковіц, Дебор Річардсон, Роберт Берон та ін. Також за цим напрямом дослідження проводили такі українські вчені, як Віталій Татенко, Віталій Павелкін, Наталія Максимова та ін.

Наприклад, австрійським зоологом Конрадом Лоренцом було глибоко досліджено агресію. У своїх роботах він детально описував саме природу агресії у живому світі. Також він наводив порівняння, що те, як наш мозок виділяє агресію, так само нирки виділяють сечу.

Серед наукової літератури існують різні напрями у дослідженні агресії. Це говорить про агресію, як про складне та багатопланове явище у дослідженнях. У дослідження вчені використовують комплексний або системний підходи задля вивчення та розуміння агресивності, і це надає широкий вибір стосовно уявлень про агресію та агресивність [34].

Тривалий час увагу науковців привертає динаміка розвитку вікових й індивідуальних особливостей у підлітковому віці. Особливу увагу приділяють підлітковому кризовому періоді, та тим змінам всіх сфер особистості, які він несе за собою [41].

Підтвердженням слугують чисельні наукові праці, що описують психологічні новоутворення, актуальні та типові вікові потреби, проблеми підліткової девіантної поведінки та багато інших важливих тем. Саме в останні роки психологи та педагоги провели велику кількість досліджень задля вивчення підліткової агресивності.

У той час, як суспільством переживаються певні критичні фази розвитку, все більш актуальнішою стає саме проблематика агресивної поведінки серед підлітків. Зміни у радикальних цінностях, протестні настрої окремих груп людей, поведінкова переорієнтація та особливо війна в Україні стали причинами до сплеску агресії. На сьогоднішній день все частіше відбувається збільшення проявів насильства та жорстокого поводження з боку підлітків [7].

Всесвітня Організація Охорони Здоров'я у 2018 році провела дослідження, яке показало, що рівень агресії серед українських підлітків сягає дуже високих показників. Саме за підлітковою агресією Україна перебуває на четвертому місці серед всіх країн світу [43].

Вивченням проблематики агресивної поведінки підлітків займалися сучасні українські вчені та дослідники: І. Астремська, Ю. Качанова,

О. Мойсеєва, Ю. Жайворонок, Н. Максимова, Н. Макарчук, О. Качмар, Н. Перхайло та багато інших.

Згідно з І. Астремською та Ю. Жайворонок агресією буде вважатись поведінка індивіда, що може заподіяти психічну або фізичну шкоду іншій людині, або навіть самому собі. Також до агресивної поведінки можна віднести поводження особи, що суперечить соціальним нормам [2].

За Ю. Качановою агресія є конкретною дією, що може нанести шкоду іншій особі. А агресивність Качанова трактує, як рису особистості, яка характеризується здатністю та готовністю до прояву агресії [19].

О. Мойсеєва трактує агресію так: «... це свідомий вчинок індивіда, що спричиняє або має на меті спричинити збитки суб'єкту, на який вона направлена...». Та поведінка, що суперечить суспільним нормам та встановленим правилам – є агресивною [27].

Дослідження та вивчення агресивності та агресивної поведінки у підлітковому віці здавна привертала увагу вчених, а з кожним роком дана проблематика лише набирає обертів, через те, що проблема підліткової агресивності є актуальною у сучасному суспільстві.

1.2. Соціальна ситуація розвитку особистості у підлітковому віці

У розвитку особистості особливе місце займає саме період підліткового віку, що веде за собою перехід особистості від періоду дитинства до вже повноцінної дорослості. Даний вік вважається найбільш складним періодом у житті людини. Всі виникаючі на даному етапі вікові складнощі можна пояснити індивідуальними особливостями кожної людини, та окремою соціальною ситуацією розвитку підлітків [39].

Основою соціальної ситуації розвитку особистості у підлітковому періоді є формування оновленої соціальної позиції, яка буде передбачати усвідомлене ставлення особистості до самої себе, як до члена суспільства [45].

Підлітковий вік характеризується драматичними якісними змінами, що зачіпають усі аспекти розвитку. Навіть для нормального перебігу підліткового віку характерні асинхронність та стрибкоподібність розвитку. Існує гетерогенність між індивідами (розбіжності в термінах розвитку різних аспектів підліткової психіки в одному і тому ж віці, часові відмінності між хлопчиками і дівчатками, прискорення і затримка) і всередині індивідів (наприклад, інтелектуальний аспект розвитку «вже досяг високого рівня, а рівень довільності – відносно низький»).

Змінний характер підліткової психіки означає, що характеристики дитинства та дорослості співіснують одночасно.

Соціальна ситуація розвитку ставить перед собою головну мету – включення підлітка до нової для нього системи взаємовідносин у міжособистісному спілкуванні з однолітками та дорослими, і тут прямий вплив виконують саме однолітки.

Період підліткового віку відзначається вищим, за розвитком самосвідомості, рівнем, якщо порівнювати його з попередніми періодами життя. На даному віковому етапі, через невміння розібратись у собі, підліток стає надто чутливим до думок оточуючих стосовно нього. Тут і починають з'являтися нестриманість, уразливість та прояв безпричинних бурхливих реакцій на найменші обставини [42].

На даний час соціальна ситуація є неоднозначною через її стрімкий технічний процес. Задля формування особистості підлітка соціальною ситуацією створюються як позитивні, так і негативні умови.

До позитивних умов відносяться: доступна вища освіта, широка можливість технічних прогресів, висока матеріальна можливість батьків, збільшення вибору можливостей для самореалізацій (гуртки, змагання, конкурси і т. п.), знижений рівень світогляду, проведення спільного вільного часу з батьківської сторони тощо.

До негативних умов відносяться: неконтрольованість потоку інформації, відсутність прикладу для наслідування та авторитетних людей, незначна

участь батьків у житті підлітка, емоційна напруженість, що може виникати через родинні конфлікти, випадки насильства, булінг і т. п. [39].

Основними системами соціальної ситуації розвитку у підлітковому віці виступають:

- «підліток-дорослий» - ця система зумовлюється формуванням соціальної зрілості та визначенням особливих моментів у перехідному віці;
- «підліток-підліток» - ця система визначається зміною стосунків з однолітками та сприянням до реалізації досягнення певного статусу й до накопичення досвіду у міжособистісній взаємодії [45].

Заключними для підліткового віку є відчуття дорослості та бажання самоствердитись, що у вигляді нових особистісних характеристик будуть реалізовуватись у самостійності, розкутості, оптимізмі, самовпевненості тощо [39].

1.3. Аналіз терміну «агресія», як психологічного феномену

Тема людської жорстокості та насильства здавна почала цікавити людство. Перші спроби аналізувати та пояснити феномен агресії та причини її виникнення почалися ще в рамках філософії. Філософи поділяли чинники агресивної поведінки на «внутрішні» (біологічні) та «зовнішні» (соціальні). Але, задовго до психологічного вивчення агресії, все ж найбільше приділялась увага зовнішнім (соціальним) факторам.

З кінця XIX ст., з розвитком психологічної науки, почалися певні просування у вивченні та розумінні агресії, і причин її проявів. Найперші психологічні погляди на природу агресії вирізнялись недостатньою емпіричною базою та спрощеністю. Великий успіх у вивченні агресії почався після закінчення Другої світової війни, а особливого успіху було досягнуто у період 60-х років XX ст.. Саме в цей період були сформульовані основні

теоретичні принципи вивчення агресії, за цією темою з'явилися роботи видатних дослідників даної проблеми, а саме роботи А. Бандури, А. Маслоу, А. Басса, Л. Берковітца та багатьох інших вчених. Вже до кінця 70-х років було надруковано більше 350 робіт стосовно проблеми людської агресії та агресивності.

У переліку наукових робіт, присвячених вивченню психологічних факторів агресивної поведінки, та зокрема підлітків, особливо слід відмітити роботи А. Бандури «Підліткова агресія» та роботу Р. Берона й Д. Річардсона «Людська агресія».

Термін «агресія» має велику кількість визначень, ось деякі з них:

1) А. Басс трактує агресію, як будь-яку поведінку, яка містить погрозу або заподіює шкоду іншим [55].

2) А. Реан пояснює даний термін будь-якими діями, що можуть заподіяти або ж мають на меті заподіяння шкоди окремій особі, групі осіб або тварині.

3) Р. Берон та Д. Річардсон трактують агресію, як будь-яку форму поведінки, що є націленою на нанесення шкоди або образи окремій особі, яка виступає проти такого поводження стосовно неї.

4) За Е. Аронсоном, «агресія» трактується, як поведінка та дії особи, які спрямовуються на заподіяння шкоди або больових відчуттів іншій особі.

Кожен науковець по-своєму трактує даний термін, але майже всі вчені виокремлюють дві основних приналежності – заподіяння шкоди та повне усвідомлення наміру таких дій.

У подальшій роботі тлумачення агресії буде виступати визначення за А. Реаном.

Проаналізувавши поняття агресії, слід відокремити інше, дуже схоже поняття – агресивність. За визначенням вчених, агресія – це є поведінка (дія), а агресивність – це є властивість особистості, яка виражається у готовності до вчинення агресивних дій. Загальна різниця між цими поняттями зводиться до того, що з однієї сторони не за усіма агресивними діями особи стоїть саме

агресивність, а з іншої сторони, агресивність не завжди призводить до агресивних дій. Термін «агресивна поведінка» є більш вузьким, та означає одну з форм реагування на різні несприятливі життєві ситуації. Класифікувати форми реагування можна у залежності від типів агресії.

Еріх Фромм розділив усі прояви агресивної поведінки на два основних види: 1) доброякісну агресію, 2) злякісну агресію.

Доброякісна агресія – поведінка, яка пов'язана з обороною, реакцією на загрозу. Завданням даної агресії, є збереження життя. Механізм даної агресії передається людині генетично, і є аналогічним зі звіриним.

Злякісна агресія – невмотивована жорстокість і деструктивність, що супроводжуються прагненням до максимально руйнівного ефекту. Дана агресія є властивою лише людині. Основною метою злякісної агресії, є задоволення агресора від нанесення шкоди комусь або власне агресивних дій.

1.4. Причини виникнення та прояв агресивності у підлітковому віці

Найбільш значущим періодом проблематики агресивної поведінки особистості є підлітковий вік. На даному періоді життя у особистості виникають такі важливі потреби, як самоствердження та самостійність.

Вчені вважають, що саме у період підліткового віку підвищується можливість появи форм поведінки, що супроводжуються агресією, через те, що відбувається перехід до найвищого ступеню особистісного розвитку. У підлітків збільшуються прояви жорстокості, демонстративної поведінки відносно дорослих, негативізму та агресії. Саме підлітковий вік є найбільш сприятливим для проведення профілактичних та корекційних занять [21].

Серед усіх вікових груп саме підлітки найбільше потерпають від економічної та соціальної нестабільності у країні. Перед підлітком світ постає складним за своїм змістом та соціалізацією. По перше пов'язується це з темпами технологічних перетворень, які постійно виставляють все новіші

вимоги до підростаючих поколінь. По друге це пов'язано з дуже насиченим отриманням інформацій, що має глибинний вплив на підлітків, які на даному життєвому етапі ще не мають певної життєвої позиції. І по третє це пов'язано з економічними та екологічними кризами, які найчастіше викликають у підлітків роздратування та відчуття безнадійності [47].

Велика кількість досліджень демонструють прямий зв'язок у негативних стосунках між батьками та дітьми, і підлітковою агресією та агресивною поведінкою [1].

Дослідження відносно залежності між сімейним вихованням та підлітковою агресивністю показали, що жорстоке покарання дітей батьками, та недостатність певного контролю та нагляду за дітьми, у подальшому починають супроводжуватись агресивною поведінкою зі сторони дітей.

Саме поведінка батьків є вирішальною у таких ситуаціях. Адекватною поведінкою дорослих буде – засудження агресивного поведіння підлітка, але без надмірних покарань дитини.

Другим важливим чинником виникнення агресивної поведінки стають взаємовідносини з однолітками.

Підлітки з раннього віку спостерігають та засвоюють найрізноманітніші форми поведінки, серед яких є, як прийнятні, так і навпаки, неприйнятні моделі. Агресивні форми поведінки також проявляються у міжособистісному спілкуванні, що з часом засвоюється підлітками, як норма.

Наступним важливим чинником виникнення агресивної поведінки, є засоби масової інформації, особливо фільми та серіали.

Сцени насильства та агресивного поведіння у фільмі, постають перед глядачем, як норма у соціальному середовищі. Це дає поштовх до вчинення таких же дій у реальному житті.

Причини агресивного поведіння є не тільки ззовні, у спілкуванні з оточуючими, а це може бути характерологічною особливістю підлітка. До рис характеру, що можуть провокувати прояви агресивного поведіння, можна

віднести егоцентризм, гіперзбудливість, роздратування, афективність та упертість [6].

О. Є. Мойсеєва говорить про те, що, як підсилюючий чинник агресивності, саме у підлітковому віці, виступає статеве дозрівання та підліткове бажання самоствердження. Як зовнішній фактор може виступати соціальне неблагополуччя або ж ситуації, які можуть призводити до сильного психоемоційного перенапруження [51].

Всі несприятливі соціально-психологічні чинники, такі як родинні, біологічні, психологічні і т. п., спотворюють увесь стиль життя підлітка. І тоді для підлітка стає очевидним порушення саме емоційних відносин з оточуючими людьми. У подальшому це буде проявлятися у способі життя підлітків, у їхньому колі спілкування, що будуть лише сприяти розвитку протиправної (девіантної) поведінки. Дані критерії створюють усі умови для подальшої появи агресивної поведінки та непокірності [47].

Також американськими дослідниками вказуються певні ситуативні передумови для проявів агресії. Серед таких передумов виділяють гучність звуку, великі скупчення людей та навіть високі температури навколишнього середовища і т. п. Леонардом Берковіцем було вказано про те, що навіть наявність певних речей та предметів, які котримсь чином пов'язані з агресією, можуть стати провокацією до агресивної поведінки людини. Берковіц також стверджував, що навіть іграшкова зброя, може так само стимулювати прояви агресії, як і справжня зброя [12].

На жаль, досить великий відсоток дітей виховуються сім'ями, в котрих агресивність підлітка бере свій початок з агресивного поводження батьків. Іноді, батьки виявляють безпорадність або навіть поступливість при агресивному поводженні дитини. Також, причиною підвищених проявів агресії можуть виступати психологічні або ж фізичні проблеми підлітка. Такі проблеми будуть виснажувати дитину, провокувати підвищення збудливості та імпульсивності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Проблема вивчення агресії та агресивної поведінки є багатогранною. Дослідження агресивної поведінки виступає предметами у дослідженнях з психології, філософії, соціології, педагогіки та навіть у юридичній науці. Існує велика кількість визначень агресії та агресивної поведінки. Найбільш доступним є визначення: агресія це – поведінка, що направлена на нанесення фізичної або психологічної шкоди іншій людині або самому собі.

На сьогоднішній день набирають обертів прояви агресивної поведінки не лише серед дорослих людей, але й серед підлітків.

Підліткова агресивна поведінка супроводжується деякими провідними причинами, серед яких байдуже ставлення до виховання дитини з боку батьків, невпевненість в собі, прояви зневаги з боку однолітків, труднощі у сім'ї, непорозуміння з батьками, вчителями, друзями тощо.

Усі вищеперераховані причини стають головним фактором у спотворенні життя та взаємовідносин підлітка. Саме через спосіб життя, стилі та кола спілкувань, через оточення у підлітків розвивається та устанавлюється агресивна поведінка стосовно оточуючих людей.

Таким чином, прояви агресивної поведінки є наслідками порушень у системі ставлень, у котрій перебуває підліток, та є одним з основних видів взаємовідносин з оточенням.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Психологічні особливості проблеми агресивної поведінки підлітків у міжособистісному спілкуванні з оточенням

У період підліткового віку відбувається збільшення агресивних протиріч, які пов'язані з кризовим періодом дорослішання дитини. Виділяють дві основних групи чинників, які провокують агресивне поводження:

1) Соціальний чинник. До нього можна віднести: взаємовідносини у сім'ї, шкільну неуспішність, невдалі взаємовідносини з однолітками, вплив ЗМІ;

2) Індивідуально-психологічний чинник, до якого відносяться: неповноцінність, низька або, навпаки, завищена самооцінка, невпевненість, бажання самоствердитись за всіляких умов та обставин [4].

В основі конфліктних ситуацій, що призводять до моральної деформації особистості, лежать не біологічні особливості, а недоліки сімейного виховання. Підлітки потребують не лише уваги з боку дорослих, а й відчувати порозуміння та довіру батьків. Підлітки прагнуть відігравати деяку роль поміж однолітків та дорослих. Серед дорослого середовища закріплюються позиції, які перешкоджають розвиткові соціальних активностей підлітків – підліток повинен підкорятись дорослому. Унаслідок чого створюються психологічні бар'єри між дорослими й підлітками, і намагаючись їх подолати, підлітками використовуються агресивні стилі поводження, задля привернення до себе уваги, та щоб показати всім, що вони змінилися, та мають свої права [13].

Вираженню агресії можуть сприяти недоліки у вихованні, що толеруються різними інститутами соціалізації, також у ЗМІ, вдома й також у школі.

Засоби масової інформації накладають великий відбиток на підліткову психіку. Потік кінофільмів, телепередач, журналів та реклам сповнених сценами насильства, обманів та розпусти. Велика кількість фільмів бойового жанру, детективних серіалів лише провокують підлітків до відтворення агресивного поведіння у реальному житті. Вплив ЗМІ грає не лише розважальну та інформативні ролі у житті підлітків, але й також формують судження й моделі поведінки підлітків [57].

Агресивність в особистісних рисах підлітків формується переважно через незадоволеність своїм становищем у суспільстві, як протест проти нерозуміння з боку дорослих і виражається у відповідній поведінці. Крім того, вроджені характеристики, такі як темперамент, збудливість та емоційна інтенсивність, також можуть впливати і сприяти формуванню таких рис особистості, як дратівливість, відсутність самоконтролю та імпульсивність. Таким чином, підлітки шукають вихід для своєї внутрішньої напруги. Дослідження показують, що фізична агресія переважає у віці 10-11 років, тоді як вербальна агресія виходить на перший план у віці 14-15 років, із збільшенням віку. Однак це не залежить від зниження фізичної агресії з віком. Найвищі показники всіх форм агресії (фізичної та вербальної) спостерігаються у віці 14-15 років. У підлітковому віці як хлопці, так і дівчата мають вікові періоди з високим і низьким рівнем агресивної поведінки. Тому для хлопців було виявлено два піки агресії: у віці 12 та 14-15 років. У дівчат також є два піки, при чому найвищі рівні агресивної поведінки спостерігаються у віці 11 та 13 років.

Рівні вираженості агресивних реакцій є співзалежними із підлітковою самооцінкою. Як загальна тенденція, існує прямий зв'язок між вищим рівнем самооцінки та вищими показниками загальної агресії за різними конструктами. Цей зв'язок є характерним, що для інструментальної агресії, що й для ворожості. Для розуміння підліткової агресії важливо не лише враховувати самооцінку індивіда, але й аналізувати взаємозв'язок між самооцінкою та зовнішніми оцінками з боку референтів, таких як вчителі та

однолітки. Якщо самооцінка не знаходить адекватну підтримку у соціальному просторі, якщо оцінювання підлітка зі сторони знайомих та значущих людей завжди (або майже завжди) є нижчою за самооцінку, таку ситуацію однозначно слід розцінювати як фруструючу. Це буде пов'язуватись з тим, що одна з базових потреб особистості – потреба у схваленні, повазі та самоповазі – не задовольняється. Спеціальні дослідження, проведені з цього питання, показали, що підлітки, чия самооцінка знаходиться у незгоді із зовнішньою оцінкою суспільства (низька оцінка, що не відповідає самооцінці), мають значно вищі показники агресивності порівняно з однолітками [57].

Отже, сучасна наука показує, агресивний підліток – це звичайна нормальна людина, з нормальною генетикою. Основні риси та певні якості агресивного поведіння здобуваються під впливами помилок, батьківських прогалин у процесі виховання дитини, скрутне навколишнє середовище.

2.2. Організація та опис емпіричного дослідження та психодіагностичних методик

Метою дослідження було, шляхом експерименту дослідити особливості агресивної поведінки серед учнів 8-9 класів, які виступають, як перешкоди до гармонійного міжособистісного спілкування. Для додаткової інформативності було досліджено рівні агресивності в залежності від статевої приналежності.

У дослідженні взяли участь 30 учнів 8-9 класів Петрівської ЗОШ І-ІІІ ступенів, віком від 14 до 15 років, 15 осіб жіночої статі та 15 чоловічої.

Основними етапами емпіричного дослідження є:

1) Підбір та аналіз літературних джерел.

На цьому етапі було проведено підбір, структурування й аналіз теоретичного матеріалу за тематикою кваліфікаційної роботи. Було розглянуто та проаналізовано наукові дослідження щодо виявлення агресивної поведінки та схильності до агресії в осіб підліткового віку.

2) Побудова моделі дослідження.

На даному етапі дослідження було підібрано психодіагностичний матеріал з методів та методик, було підібрано критерії для математичних обробок даних. З методів дослідження було застосовано: теоретичний – метод аналізу та синтезу, інтерпретації та узагальнення; емпіричний – метод тестування, математичної статистики.

Для дослідження були використані чотири методики з виявлення схильності особи до агресивної поведінки:

1) «Методика вивчення схильності особи до агресивної поведінки А. Басса й А. Даркі»;

2) Тест агресивності (опитувальник Л. Г. Почебут);

3) Методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов);

4) Опитувальник «Ауто- і гетероагресії» Є. П. Ільїна (для визначення спрямування агресії особистості).

3) Організація та проведення дослідження.

На етапі практичної частини дослідження, мала місце організація дослідження та його безпосереднє проведення на вибірці респондентів підлітків.

Було проведено короткий інструктаж для респондентів, далі вони отримали бланки, в яких були описані кожна з методик. На бланках зазначались ім'я та перша літера прізвища респондента, а також вік.

4) Обробка результатів дослідження.

На даному етапі було проведено первинну обробку сирих даних за кожною з методик, компонування матеріалу, занесення даних до таблиць та графічне зображення отриманих результатів.

5) Інтерпретація отриманих результатів та їх оформлення.

На фінальному етапі було структуровано та проінтерпретовано отримані результати за кожною з обраних методик.

У дослідженні були використані чотири методики з виявлення схильності особи до агресивної поведінки.

1. «Методика визначення схильності особи до агресивної поведінки А. Басса й А. Даркі» [26]

Опитувальник агресії Басса-Даркі був створений А. Бассом і А. Даркі у 1957 році. Його призначенням є діагностика агресивних і ворожих реакцій особистості. При створенні анкети автори спиралися на те, що агресивна поведінка поділяється на основні два типи:

- 1) мотиваційна агресія як самоцінність;
- 2) інструментальна агресія як засіб.

Також, на думку вчених, обидва види агресії можуть усвідомлюватися (керуватися свідомістю) і бути не усвідомленими (перебувати поза контролем), виступаючи під виглядом різних емоційних переживань (гніву, ворожості тощо).

Даний діагностичний опитувальник дає можливість об'єктивізувати та диференціювати агресію та ворожість за різними проявами, які були представлені авторами даної методики у декількох типах реакцій:

- 1) Фізична агресія – направленість фізичної сили на інших осіб;
- 2) Вербальна агресія – прояв негативних почуттів (крику), грубість словесних вигуків (лайка, погрози).

- 3) Непряма агресія – дії, що через обхідні шляхи направляються на іншу особу (плітки, злобні жарти), також сюди відносяться вибухи люті, що спрямовані на неживі предмети (биття кулаками по столу, ляскання дверима й ін.).

- 4) Негативізм – манери у поведінці спрямовані до пасивного опору активним діям, або ж до протистояння звичаям і законам.

- 5) Дратівливість – прояви негативних почуттів при найменшому порушенні (запалення, грубість).

- 6) Підозрілість – проявляється у масштабній недовірі та обережності у взаєминах з оточенням.

7) Образа – заздрість і ненависть до оточення за реальні та уявні вчинки.

8) Почуття провини – демонструє можливі переконання, що особа є поганою людиною, й усвідомленого нею каяття.

Дана методика призначається задля обстеження респондентів віком від 14 років. Анкета складається з 75 тверджень, на які респондент має відповісти «так» або «ні».

Отримані відповіді оцінюються за вісьма шкалами, індекс ворожості відповідний індексу агресії.

Текст опитувальника представлено у Додатку А.

2. Тест агресивності (опитувальник Л. Г. Почебут) [26]

Методика, розроблена Л. Г. Почебут, дозволяє класифікувати 5 видів агресивної поведінки: вербальна, фізична, предметна, емоційна агресія, а також самоагресія. Агресивність розглядається автором, як прояв дезадаптації та інтолерантності.

Агресивна поведінка за формою прояву поділяється на 5 шкал:

1) Вербальна агресія (ВА) – людина словесно виражає своє агресивне відношення до іншої особи, використовуючи словесні образи.

2) Фізична агресія (ФА) – людина виражає свою агресію відносно іншої особи застосовуючи фізичну силу.

3) Предметна агресія (ПА) – людина проявляє свою агресію на навколишніх предметах.

4) Емоційна агресія (ЕА) – у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою особою, супроводжується це підозрілою, ворожою, неприязною або недобррозичливою поведінкою стосовно неї.

5) Самоагресія (СА) – людина не знаходиться в мирі та злагоді сама з собою; у неї відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; вона виявляється беззахисною в агресивному середовищі.

Тест складається зі 40 тверджень, на які респонденту потрібно дати однозначну («так» чи «ні») відповідь. Для отримання результату тестування підраховується загальна сума балів за кожною шкалою.

Текст опитувальника представлено у Додатку Б.

3. Методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов) [26]

Дана методика направлена на визначення проявів схильностей суб'єкта до конфліктності та агресивності, як особистісних характеристик. Методика дає можливість виявити схильність до позитивної агресивності (поведінки, що допомагає людині у досягненні бажаної мети, але й завдає дискомфорт іншим), негативної агресивності, і визначити загальний показник конфліктності.

Методика спрямована на виявлення таких критеріїв: непоступливість, запальність, образливість, нетерпимість до думки інших, компромісність, мстивість, наступальність, підозрілість.

Експериментатором пропонується 80 суджень. При згоді з твердженням слід поставити знак «+», у разі незгоди - знак «-».

Текст опитувальника представлено у Додатку В.

4. Опитувальник «Ауто- і гетероагресії» Є. П. Ільїна (для визначення спрямованості агресії) [26]

Обрана методика була розроблена Є. П. Ільїним для визначення спрямованості агресії особистості. Методика Ільїна підходить для первинної діагностики.

Автор виділяє два типи агресії:

1) Аутоагресія (ауто + лат. *aggressio* – напад) – вид агресивної поведінки – агресивні дії, які спрямовуються суб'єктом на самого себе.

Прояви аутоагресії починають проявлятися внаслідок невдоволення собою, своїми вчинками та рішеннями. Однією з яскравих рис аутоагресії виступає мазохізм – навмисне заподіяння больових відчуттів. Через біль людина намагається спокутувати свої помилкові дії, або ж за допомогою болю приглушувати, перемикати увагу з реальних проблем.

2) Гетероагресія (гетеро + лат. *aggressio* – напад) – один з видів агресивної поведінки, під час якої, агресивні дії спрямовуються на інших людей.

Гетероагресія може проявлятися, як наслідок проявів комплексів, при намаганнях людини самоствердитись, за рахунок інших людей. Агресія може мати вербальну, уявну чи фізичну форми. З часом розвиток фізичної форми набуває рис садизму – навмисного заподіяння фізичної шкоди людям або тваринам. При вчиненні таких дій, людиною відчувається задоволення. Прояви садизму свідчать про серйозні порушення психіки.

Опитувальник складається із 20 запитань. При погоджуванні з твердженням у бланку відповідей потрібно поставити знак «+», у разі незгоди - знак «-».

Для отримання результату тестування підраховується загальна сума балів за кожними шкалами. Порівняння отриманих результатів дозволяє судити про те, який вид агресії має більше вираження у конкретної особи.

Текст опитувальника представлено у Додатку Г.

2.3. Аналіз результатів за психодіагностичними методиками

Дослідження було проведено на 30 особах підліткового віку. На момент проведення діагностики, та по її завершенню, у всіх досліджуваних спостерігалось задовільне самопочуття. Усі респонденти добровільно пройшли, та чесно відповідали на чотири запропоновані методики.

По завершенню експериментального дослідження, було виконано аналіз отриманих результатів за чотирма методиками.

Перше дослідження - «Методика визначення схильності особи до агресивної поведінки А. Басса й А. Даркі», було спрямоване на визначення різних форм агресивної поведінки серед підлітків, та визначення рівня їх прояву. Результати дослідження представлені у табл. 2.1. Дана методика дозволила дослідити всі компоненти агресивної поведінки, та отримати, описані нижче, результати.

Таблиця 2.1

Показники за методикою Басса-Даркі
«Визначення схильності особи до агресивної поведінки»

№ п/п	Ім'я	Стать	Вік	Діагностика рівня агресивності за методикою Басса-Даркі								Індекс агресивності	Індекс ворожості
				Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Підозрілість	Образа	Відчуття провини		
1	Аліна К.	Ж.	14	7	11	7	5	8	6	3	5	17	14
2	Аміна С.	Ж.	15	6	8	6	1	5	8	6	5	18	13
3	Анастасія Р.	Ж.	15	4	7	5	2	7	1	3	6	12	8
4	Анастасія Я.	Ж.	15	4	6	5	5	9	7	7	6	16	16
5	Ангеліна Р.	Ж.	14	7	7	6	4	6	5	3	5	16	11
6	Андрій К.	Ч.	14	6	5	4	1	6	5	3	3	13	11
7	Артем Г.	Ч.	15	8	10	7	4	8	7	7	8	22	15
8	Віталій Р.	Ч.	14	8	9	4	4	8	6	5	9	17	14
9	Ганна Д.	Ж.	14	6	11	6	4	6	8	3	4	15	14
10	Ганна Ч.	Ж.	15	8	10	7	4	7	7	4	5	19	14
11	Данило К.	Ч.	15	6	6	3	1	2	8	6	8	15	10
12	Дарина Б.	Ж.	15	7	7	5	2	6	8	4	1	16	14
13	Діана М.	Ж.	15	5	8	7	2	8	6	4	5	16	14
14	Дмитро П.	Ч.	14	6	6	6	2	4	5	5	5	17	9
15	Єгор С.	Ч.	14	7	10	6	5	6	6	2	6	15	12
16	Єлизавета К.	Ж.	14	3	10	6	4	5	5	3	5	12	10
17	Ілля Є.	Ч.	14	4	3	2	3	7	5	5	9	11	12
18	Кирило Д.	Ч.	15	8	9	5	3	6	2	3	3	16	8
19	Максим З.	Ч.	14	8	7	2	1	5	5	5	6	15	10
20	Максим М.	Ч.	15	6	7	0	4	4	7	3	7	9	11
21	Марія Т.	Ж.	15	7	11	4	2	5	4	4	6	15	9
22	Марк С.	Ч.	15	7	6	5	3	5	5	4	2	16	10
23	Микита П.	Ч.	15	4	7	2	3	1	1	1	1	7	2
24	Олександр О.	Ч.	15	7	8	6	4	7	7	3	2	16	14
25	Олена П.	Ж.	15	6	11	5	2	8	7	3	7	14	15
26	Сергій К.	Ч.	15	3	4	5	2	7	5	2	2	10	12
27	Сніжана Н.	Ж.	14	6	11	7	3	7	8	4	7	17	15
28	Сніжана Т.	Ж.	14	4	7	4	2	3	7	7	6	13	10
29	Юлія Т.	Ж.	15	7	6	6	2	9	8	7	7	20	17
30	Ярослав Т.	Ч.	14	4	7	4	1	2	2	1	3	9	4

Загальні показники отриманих результатів продемонстровано на рис. 2.1 «Узагальнені показники прояву видів агресивності серед підлітків».

Рис. 2.1. Гістограма узагальнених показників прояву видів агресивності серед підлітків

За даними рис. 2.1 маємо такі тенденції: серед підлітків найбільш вираженими є вербальна та фізична агресія (60% та 59% відповідно). Вербальну агресію підлітки проявляють у вираженні негативних почуттів через словесні відповіді (образи, приниження, грубість). Фізична агресія проявляється у використанні фізичної сили проти іншої людини, групи людей. В той же час, найменший показник проявляється за шкалою «Образа», що говорить про некритичний стан заздрості та ненависті до оточуючих за здійснені ними дійсні чи вигадані дії.

Також за отриманими результатами можна виокремити прояви агресивної поведінки в залежності від статі (див. рис. 2.2).

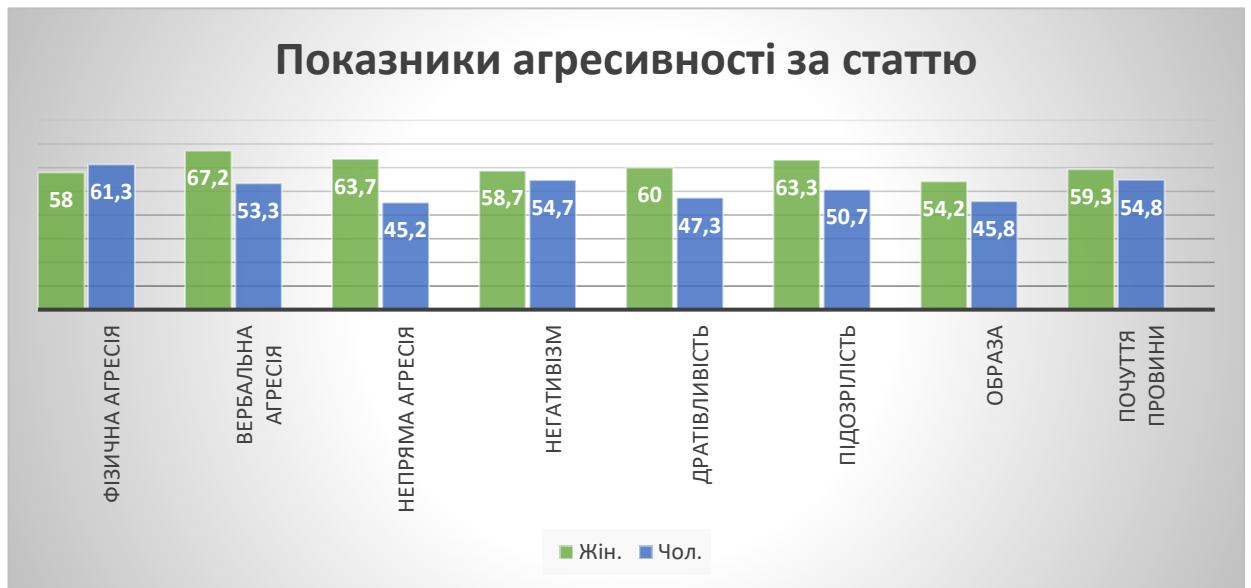

Рис. 2.2. Гістограма показників агресивності підлітків в залежності від за статі

За отриманими результатами бачимо, що до прояву фізичної агресії більш схильними є підлітки чоловічої статі. За рештою показників більшу агресивність проявляють саме підлітки жіночої статі. Найбільші показники проявляються у вербальній і непрямій агресії, а також у схильності до підозр. Це проявляється у сварливості та погрозах, пліткарстві та підозрілому ставленні до оточуючих.

Другою методикою, для дослідження агресивної поведінки підлітків, став «Тест агресивності» (опитувальник Л. Г. Почебут).

Метою даного тесту є діагностування проявів агресивної поведінки за 5 шкалами: вербальна агресія (ВА); фізична агресія (ФА); предметна агресія (ПА); емоційна агресія (ЕА); самоагресія (СА). Опитувальник Л. Г. Почебут дозволяє діагностувати звичайні стилі поведінки у стресових ситуаціях та особливостей пристосування у соціальному середовищі. Результати дослідження представлені у табл. 2.2. Методика дозволила дослідити компоненти агресивної поведінки, та отримати описані нижче результати.

Таблиця 2.2

**Результати методики «Тест агресивності»
(опитувальник Л. Г. Почебут)**

№ п/п	Ім'я	Стать	Вік	Тип агресії					
				Вербальна	Фізична	Предметна	Емоційна	Само-агресія	Загальний результат
1	Аліна К.	Жін.	14	8	8	6	4	4	30
2	Аміна С.	Жін.	15	2	3	3	2	4	14
3	Анастасія Р.	Жін.	15	4	3	3	2	4	16
4	Анастасія Я.	Жін.	15	3	2	3	3	5	16
5	Ангеліна Р.	Жін.	14	4	4	6	3	3	20
6	Андрій К.	Чол.	14	2	7	3	3	2	17
7	Артем Г.	Чол.	15	7	7	4	7	6	31
8	Віталій Р.	Чол.	14	6	5	1	5	3	20
9	Ганна Д.	Жін.	14	8	8	6	3	3	28
10	Ганна Ч.	Жін.	15	7	4	4	5	4	24
11	Данило К.	Чол.	15	6	1	3	3	7	20
12	Дарина Б.	Жін.	15	5	6	6	6	5	28
13	Діана М.	Жін.	15	4	2	7	2	6	21
14	Дмитро П.	Чол.	14	4	6	4	3	5	22
15	Єгор С.	Чол.	14	4	4	5	3	4	20
16	Єлизавета К.	Жін.	14	3	2	4	1	1	11
17	Ілля Є.	Чол.	14	1	1	1	4	3	10
18	Кирило Д.	Чол.	15	7	6	4	5	5	27
19	Максим З.	Чол.	14	6	6	3	3	6	24
20	Максим М.	Чол.	15	2	5	2	4	5	18
21	Марія Т.	Жін.	15	5	4	4	3	7	23
22	Марк С.	Чол.	15	3	5	1	1	1	11
23	Микита П.	Чол.	15	5	3	2	2	1	13
24	Олександр О.	Чол.	15	5	7	2	3	2	19
25	Олена П.	Жін.	15	5	3	3	1	3	15
26	Сергій К.	Чол.	15	4	7	4	3	3	21
27	Сніжана Н.	Жін.	14	7	5	6	6	3	27
28	Сніжана Т.	Жін.	14	3	3	3	3	4	16
29	Юлія Т.	Жін.	15	4	6	6	5	7	28
30	Ярослав Т.	Чол.	14	0	3	2	2	2	9

Загальні показники отриманих результатів продемонстровано на рис. 2.3 «Узагальнені показники агресивності за шкалами Почебут».

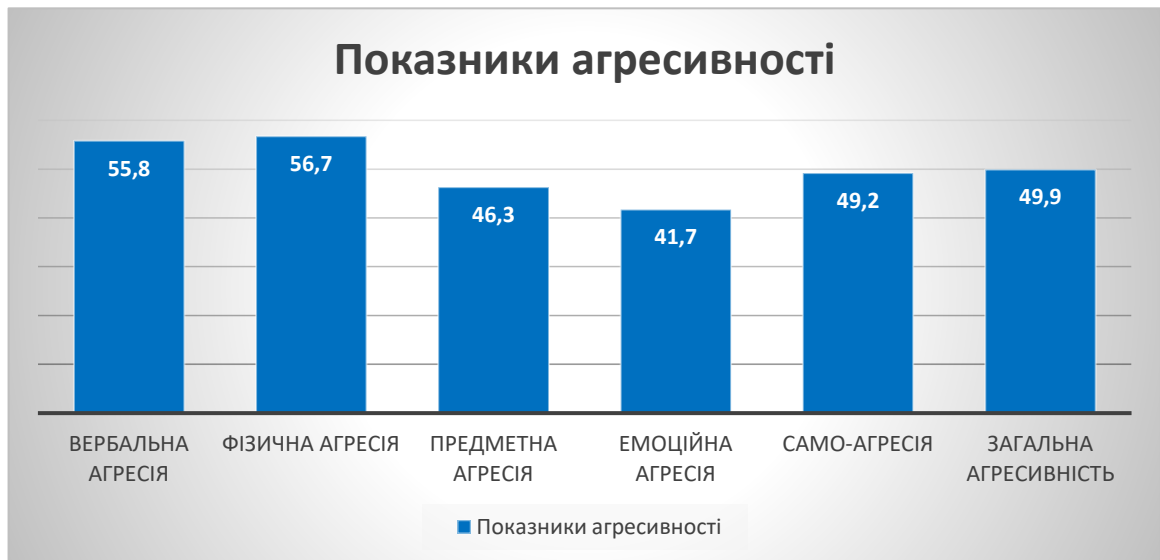

Рис. 2.3. Гістограма узагальнених показників агресивності за шкалами Почебут

Показники за даною методикою підтверджують висновки результатів отриманих при першому дослідженні (див. рис. 2.1): серед підлітків найбільш поширеною є фізична та вербальна агресії.

Агресія проявляється в агресивному ставленні до інших людей, агресор використовує словесні образи, та застосовує фізичну силу проти іншої людини.

За даним дослідженням серед проявів підліткової агресивності найменший показник простежується за шкалою «Емоційна агресія». Це може говорити про середній рівень агресії у спілкуванні з оточенням, який, серед опитаних, проявляється здебільшого підозрілістю та неприязністю до певного кола людей. Додатково можна виокремити прояви агресивної поведінки в залежності від статі (див. рис. 2.4).

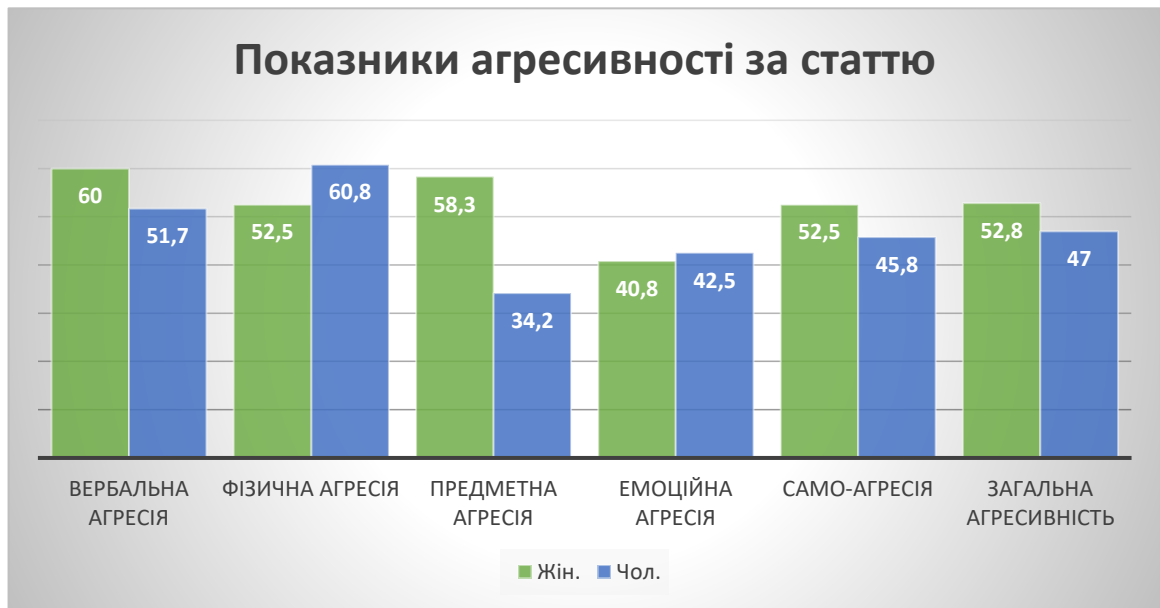

Рис. 2.4. Гістограма показників агресивності підлітків в залежності від за статі

З отриманих результатів можна зробити висновки, що парубки найбільш схильні до фізичної агресії (нанесення фізичної шкоди іншій людині), а дівчата, в свою чергу, найбільш схильні до вербальної агресії (моральний утиск, приниження, образи).

Серед парубків найменші показники простежуються у категорії «Предметна агресія», це говорить, що лише невеликий відсоток хлопців зривають агресію на предметах, які оточують їх, скоріш за все обираючи фізичний контакт з людьми. Серед дівчат найменші показники за категорією «Емоційна агресія». Це може говорити, що при агресивному поведженні, дівчата в більшості випадків надають перевагу стримувати вибух емоційності.

Для третього дослідження була використана методика «Особистісна агресивність і конфліктність», авторами якої є П. А. Ковальов та Є. П. Ільїн.

Метою даної методики є вияв схильностей суб'єктів до конфліктності та агресивності у міжособистісних стосунках з оточенням.

За методикою визначаються 8 шкал прояву агресивної поведінки: 1) запальність; 2) наступальність; 3) образливість; 4) непоступливість; 5)

безкомпромісність; 6) мстивість; 7) нетерпимість до думки інших; 8) підозрілість. Результати проведеної методики представлені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Результати методики «Особистісна агресивність і конфліктність»

(Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов)

№ п/п	Ім'я	Стать	Вік	Запальність	Наступальність	Образливість	Непоступливість	Безкомпромісність	Мстивість	Нетерпимість до думки інших	Підозрілість	Сумарний показник позитивної агресивності	Сумарний показник негативної агресивності	Узагальнений показник конфліктності
1	Аліна К.	Ж.	14	9	10	2	8	1	7	7	9	18	14	21
2	Аміна С.	Ж.	15	3	5	3	4	6	4	3	8	9	7	20
3	Анастасія Р.	Ж.	15	8	1	4	3	8	4	6	4	4	10	24
4	Анастасія Я.	Ж.	15	5	3	3	7	7	5	2	6	10	7	21
5	Ангеліна Р.	Ж.	14	5	5	8	2	4	3	6	8	7	9	25
6	Андрій К.	Ч.	14	6	7	5	6	6	7	6	6	13	13	23
7	Артем Г.	Ч.	15	8	8	9	7	6	8	9	5	15	17	28
8	Віталій Р.	Ч.	14	5	4	6	4	9	7	2	9	8	9	29
9	Ганна Д.	Ж.	14	8	9	3	7	3	7	7	8	16	14	22
10	Ганна Ч.	Ж.	15	5	6	6	6	7	5	5	7	12	10	25
11	Данило К.	Ч.	15	4	3	5	6	9	4	7	5	9	11	23
12	Дарина Б.	Ж.	15	8	2	5	5	7	6	6	9	7	12	29
13	Діана М.	Ж.	15	8	4	5	3	7	7	5	5	7	12	25
14	Дмитро П.	Ч.	14	6	5	5	5	6	6	6	9	10	12	26
15	Єгор С.	Ч.	14	7	6	3	6	8	3	5	4	12	8	22
16	Єлизавета К.	Ж.	14	4	3	1	2	5	2	4	4	5	6	14
17	Ілля Є.	Ч.	14	7	5	4	3	4	2	1	5	8	3	20
18	Кирило Д.	Ч.	15	4	6	4	6	2	5	5	5	12	10	15
19	Максим З.	Ч.	14	4	5	4	2	9	5	4	4	7	9	21
20	Максим М.	Ч.	15	4	1	5	4	8	3	4	8	5	7	25
21	Марія Т.	Ж.	15	7	3	9	6	5	3	6	3	9	9	24
22	Марк С.	Ч.	15	4	3	2	1	8	4	4	3	4	8	17
23	Микита П.	Ч.	15	2	4	1	7	6	3	1	2	11	4	11
24	Олександр О.	Ч.	15	7	6	2	6	1	8	4	2	12	12	12
25	Олена П.	Ж.	15	7	4	1	2	9	2	6	6	6	8	23
26	Сергій К.	Ч.	15	7	2	5	6	5	3	4	4	8	7	21
27	Сніжана Н.	Ж.	14	8	8	4	5	4	5	1	6	13	6	22
28	Сніжана Т.	Ж.	14	2	1	3	1	10	4	3	7	2	7	22
29	Юлія Т.	Ж.	15	5	4	7	4	9	5	8	8	8	13	29
30	Ярослав Т.	Ч.	14	1	2	3	1	9	3	4	2	3	7	15

Загальні показники результатів відображено на рис. 2.5 «Узагальнені показники агресивності та конфліктності за методикою Ільїна-Ковальова».

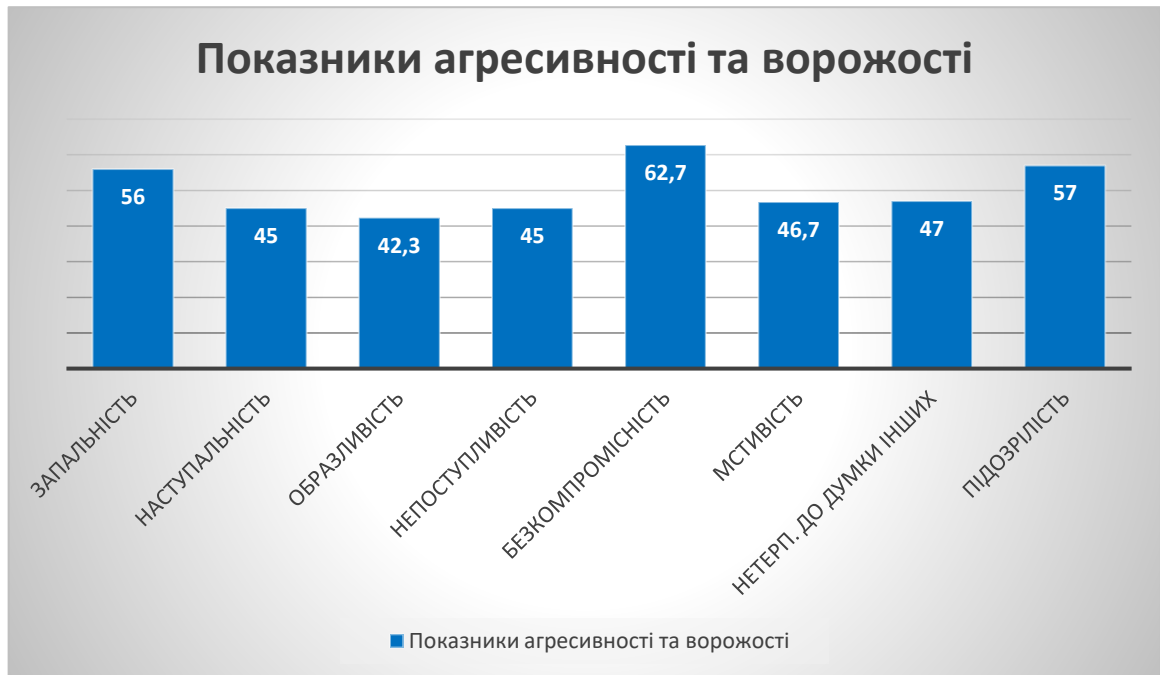

Рис. 2.5. Гістограма узагальнених показників агресивності та конфліктності за методикою Ільїна-Ковальова

Згідно дослідження, маємо такі результати: у міжособистісному спілкуванні, серед підлітків, найбільшого значення досягає шкала безкомпромісності. У більшості випадків підлітки проявляють впертість, вони не йдуть на поступки та компромісні рішення у міжособистісних стосунках з оточуючими людьми. Найчастіше безкомпромісність проявляється у виборі дій особистості, для максимального досягнення певної мети.

Найменші показники проявляються за шкалою образливості. Можна зробити висновок, що у конфліктному міжособистісному спілкуванні підлітки не надто переймаються переживанням на образи, не проявляють сильні емоційні переживання, які властиві ображеній людині.

Також було досліджено прояви агресивності та ворожості не лише загалом у підлітків, а й за статевими ознаками. Отримані дані продемонстровано на рис. 2.6.

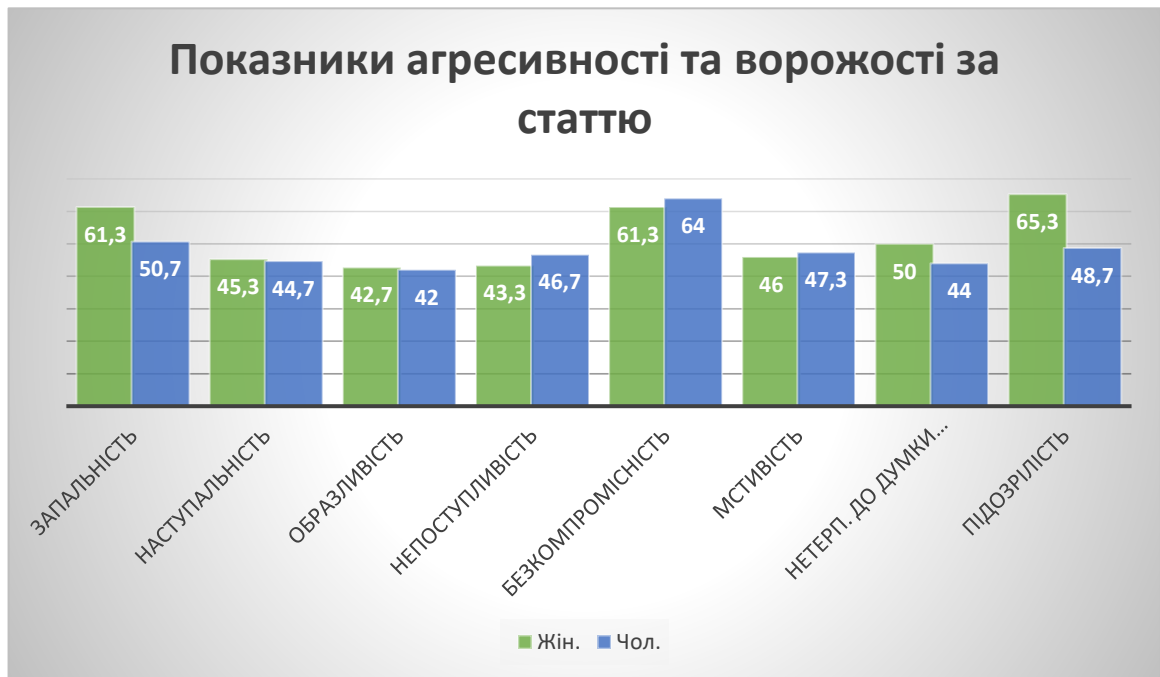

Рис. 2.6. Показники агресивності та ворожості підлітків залежно від статі

За отриманими результатами можна спостерігати високі показники ворожості за шкалами «підозрілість» і «безкомпромісність», та високі показники агресивності за шкалою «запальність», саме серед підлітків жіночої статі. У дівчата високі показники підозрілості спостерігаються у недовірі, застереженнях та певної обережності до оточуючих людей. Шкала ворожості говорить сама за себе, дівчати дуже вороже ставляться до навколишніх людей, їх дій та поведінки.

Для хлопців найбільшим показником є безкомпромісність, що є певною рисою, яка у більшості випадків притаманна особам чоловічої статі. Вони наполягають на своєму, рідко йдуть на компромісні рішення, домагаються свого шляхом націленості на мету, не помічаючи навколишні перешкоди.

Четверте дослідження було проведено за допомогою методики Є. П. Ільїна, «Опитувальник ауто- і гетероагресії».

За даною методикою можна визначити спрямування агресії. Агресія, яка характеризується проявами агресивної поведінки на адресу інших людей називається гетероагресія (зовнішня агресія). Агресія, спрямована на

вираження звинувачень, образ, прояв фізичної сили стосовно самого себе – аутоагресія (внутрішня агресія).

Результати проведеної методики представлені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Результати методики «Ауто- і гетероагресія» Є. П. Ільїна
(визначення спрямованості агресії особистості)**

№ п/п	Ім'я	Стать	Вік	Аутоагресія	Гетероагресія
1	Аліна К.	Жін.	14	6/10	9/10
2	Аміна С.	Жін.	15	4/10	5/10
3	Анастасія Р.	Жін.	15	3/10	4/10
4	Анастасія Я.	Жін.	15	6/10	3/10
5	Ангеліна Р.	Жін.	14	7/10	7/10
6	Андрій К.	Чол.	14	4/10	7/10
7	Артем Г.	Чол.	15	7/10	9/10
8	Віталій Р.	Чол.	14	2/10	8/10
9	Ганна Д.	Жін.	14	6/10	8/10
10	Ганна Ч.	Жін.	15	9/10	6/10
11	Данило К.	Чол.	15	2/10	7/10
12	Дарина Б.	Жін.	15	1/10	9/10
13	Діана М.	Жін.	15	7/10	7/10
14	Дмитро П.	Чол.	14	8/10	6/10
15	Єгор С.	Чол.	14	6/10	4/10
16	Єлизавета К.	Жін.	14	3/10	3/10
17	Ілля Є.	Чол.	14	5/10	5/10
18	Кирило Д.	Чол.	15	8/10	8/10
19	Максим З.	Чол.	14	9/10	4/10
20	Максим М.	Чол.	15	4/10	4/10
21	Марія Т.	Жін.	15	5/10	6/10
22	Марк С.	Чол.	15	3/10	2/10
23	Микита П.	Чол.	15	2/10	4/10
24	Олександр О.	Чол.	15	1/10	6/10
25	Олена П.	Жін.	15	1/10	6/10
26	Сергій К.	Чол.	15	5/10	3/10
27	Сніжана Н.	Жін.	14	6/10	8/10
28	Сніжана Т.	Жін.	14	8/10	4/10
29	Юлія Т.	Жін.	15	4/10	7/10
30	Ярослав Т.	Чол.	14	3/10	2/10

Загальні результати відображено на рис. 2.7.

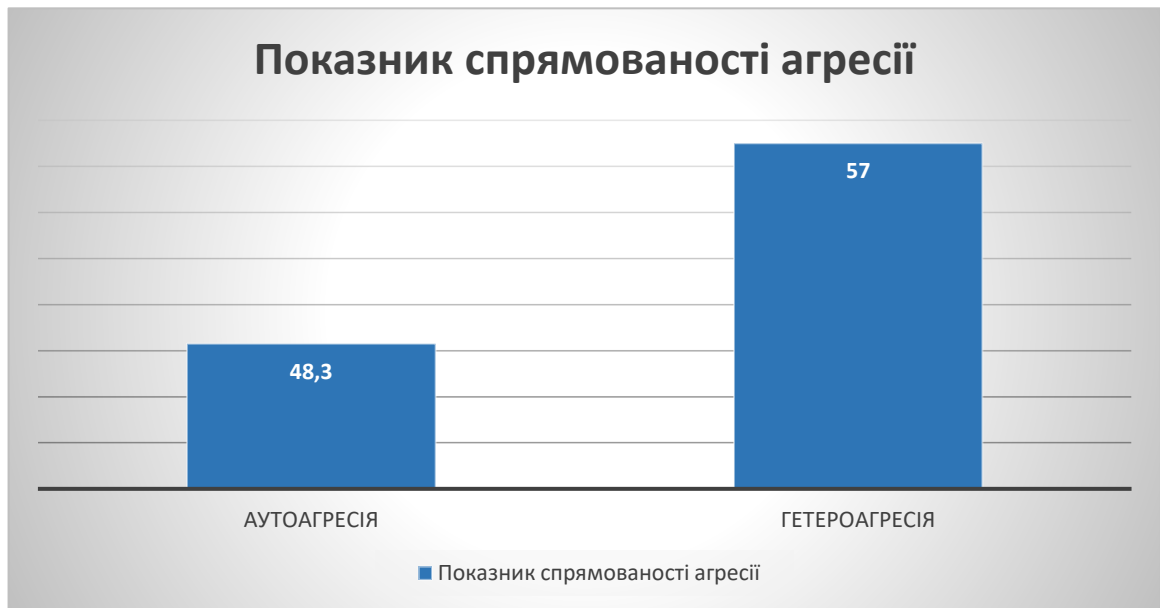

Рис. 2.7. Гістограма узагальнених показників спрямованості агресивності підлітків

За отриманими даними, маємо такі результати: для більшості опитаних підлітків є характерним прояв гетероагресії. У підлітковому віці гетероагресія характеризується девіантною поведінкою, у шкільному середовищі це проявляється у суперечках з учителями, непослуху, порушенні шкільної дисципліни. У повсякденному житті це проявляється, як грубість у спілкуванні, штовхання, обвинувачення та крики на адресу іншої людини.

Також було опрацьовано результати дослідження за статевими ознаками (див. рис. 2.8).

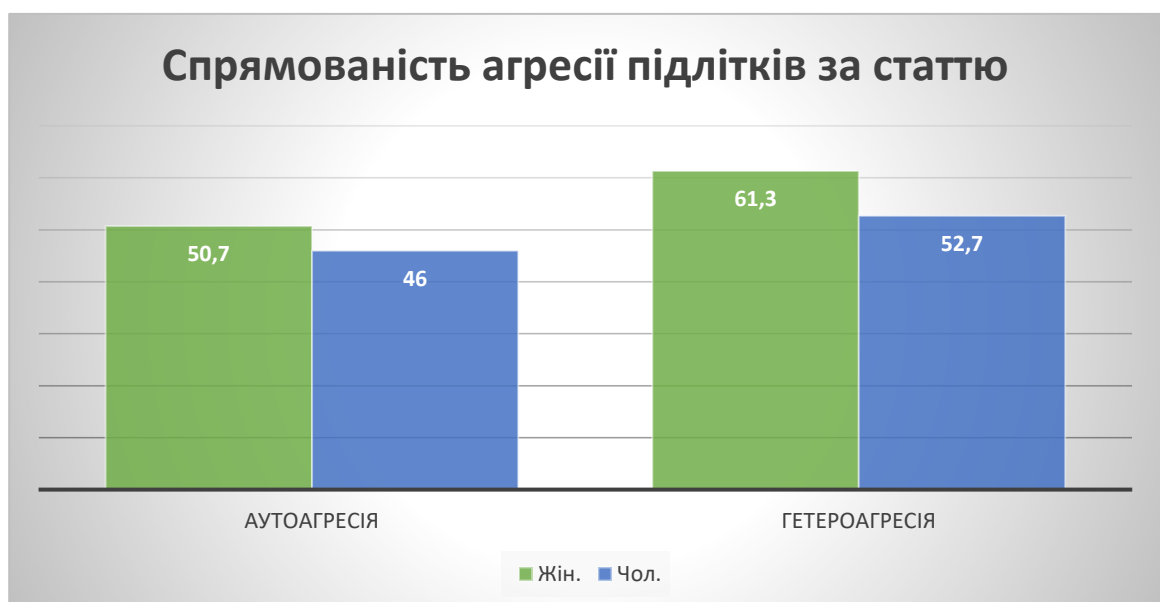

Рис. 2.8. Гістограма спрямованості агресії підлітків залежно від статі

Результати даного дослідження демонструють, що обидві спрямованості агресії, більше всього проявляються серед підлітків-дівчат. Найбільше у дівчат проявляється гетероагресія. Дівчата проявляють схильність до заподіяння шкоди іншим людям, будь це фізичне чи моральне нанесення шкоди. Хлопці є менш ауто- та гетероагресивними, але все ж їхні діяння мають високі показники агресії, як стосовно самих себе, так і до оточення.

За результатами всіх проведених методик, можна говорити про те, що серед досліджуваних підлітків найбільшого прояву агресії досягає фізичний та вербальний типи. На рівні конфліктності найбільших показників досягає безкомпромісність підлітків у спілкуванні з оточуючими. За спрямованістю агресивної поведінки переважає гетероагресія (агресія спрямована на оточуючих людей).

За статевими ознаками розподілу респондентів маємо такі загальні результати: серед хлопців найбільш поширеним є прояв фізичного типу агресії, за рівнем конфліктності переважає безкомпромісність, а за спрямованістю у хлопців мають рівні результати як гетероагресія, так і аутоагресія; серед дівчат найбільшого прояву досягає вербальна агресія, за рівнем конфліктності мають місце такі прояви, як підозрілість, безкомпромісність та запальність, за напрямом спрямованості агресії, у дівчат перевагу отримує гетероагресія.

Отже, узагальнюючи всі отримані результати можна говорити про високі показники агресивної поведінки підлітків у міжособистісному спілкуванні з оточуючими людьми. У житті підлітки найбільше проявляють фізичну та вербальну агресії, виражаючи їх у поштовхах, погрозах, криках, образах, сварливості, грубості до оточуючих, безкомпромісності у спілкуванні. Агресія спрямовується, як на сім'ю, так і на однокласників, вчителів та просто знайомих людей. Дівчата є більш агресивно спрямованими ніж хлопці. Тому, задля зменшення проявів агресивності, з підлітками слід проводити тренінгові заняття, які допоможуть їм прояснити власний

емоційний стан, навчать комунікації без конфліктів, та покращать взаємостосунки з однолітками.

2.4. Практичні рекомендації щодо корекції та зменшення проявів агресивної поведінки підлітків

Боротьба з агресивністю підлітків у міжособистісному спілкуванні полягає у допомозі підліткам удосконалювати ті з навичок та вмінь, які б допомагали їм вправлятися з емоційними труднощами та з розв'язанням проблем у взаємостосунках з однолітками.

Психологічні тренінги полегшують процеси отримання знань та формувань навичок продуктивної поведінки, сприяють поліпшенню комунікацій, формують необхідні якості у взаємовідносинах з оточуючими.

З метою профілактики агресивної поведінки підлітків було підібрано вправи, які спрямовані на розвиток комунікативних вмінь у міжособистісному спілкуванні, на розвиток навичок віддзеркалення та пізнання емоційних проявів, на зниження емоційної нестабільності. Вправи тренінгу допоможуть розвинути адекватну самооцінку, емпатію, конструктивність у вираженні думок та почуттів.

Програма тренінгу на тему: «Профілактика агресивності»

Структура тренінгу

Зміст	Орієнтовна тривалість
ВСТУПНА ФАЗА	40 хвилин
Вправа 1. «Привітання та знайомство»	10 хвилин
Вправа 2. «Мій щоденник»	10 хвилин

Вправа 3. «Інформаційне повідомлення: «Агресія, агресивність»»	20 хвилин
ОСНОВНА ФАЗА	50 хвилин
Вправа 4. «Символічне зображення емоцій»	15 хвилин
Вправа 5. «Листок гніву»	10 хвилин
Вправа 6. «Емоційні загадки»	15 хвилин
Вправа 7. «Мої добрі справи»	10 хвилин
ЗАВЕРШАЛЬНА ФАЗА	30 хвилин
Вправа 8. «Кульки спокою»	15 хвилин
Вправа 9. «Компліменти»	10 хвилин
Анкета зворотного зв'язку	5 хвилин

Вступ

Для сучасного суспільства є характерною нестійка соціальна ситуація, що спричиняє зріст найрізноманітніших відхилень в особистісному розвитку й поведінці підростаючого покоління. Особливого занепокоєння викликає підліткова агресивність, що з кожним роком стає все поширенішою серед закладів освіти.

«Агресія – це фізична або словесна поведінка, ціль якої – нашкодити комусь».

Агресією виступають не лише побої чи штурхання, а й знущання, образи, плітки, злісні коментарі і т. п..

Однією з причин агресивного поводження підлітків – є незнання та невміння інших проявів реакцій. Діти, які виховувалися через насильство та образи, виростаючи мають схильність до агресивних дій. Це не означає, що це є їх свідомим бажанням до такої поведінки, просто часто діти не знають, як вчиняти по-іншому.

Формування агресивності відбувається у процесі ранньої соціалізації у дитячому та підлітковому віці. У період перехідного віку підлітки борються за свою свободу з певним юнацьким максималізмом: скандали, втечі з дому, алкоголь, куріння, і все це супроводжується агресивністю до оточуючих.

Для профілактики агресивної поведінки серед підлітків було підготовано вправи, тести і методики, що допоможуть визначити та зрозуміти, що собою являє агресивність у міжособистісному спілкуванні, зменшити прояви агресії, знайти спільну мову з однолітками та оточуючими.

Визначення мети і завдання тренінгу

Мета тренінгу: знайомство з учасниками програми, надання інформації щодо основних завдань та цілей програми, провести профілактику агресивності у підлітків, навчити звільнятись від негативних емоцій.

Завдання тренінгу: спільно обговорити що таке «агресивність» та які є її види, допомогти знайти спільну мову з однокласниками, навчити виражати свої емоції прийнятним способом, зменшити прояви агресивності.

Правила тренінгу:

1. Конфіденційність;
2. Активність;
3. Щирість;
4. Зосередження учасників «тут і зараз»;
5. Повага до кожного учасника тренінгу;
6. Право на власну думку;
7. Говорити від власного імені.

Необхідні матеріали: кольоровий папір, ручки, фломастери, картки із завданнями.

1. ВСТУПНА ФАЗА

Мета: створити сприятливий психологічний клімат для ефективної роботи в групі, згуртування групи.

Завдання: знайомство учасників, розкрити тему і мету тренінга, ознайомити з правилами проведення тренінгового заняття.

Вправа № 1. «Привітання та знайомство» [37]

Час: 10 хв.

Тренер звертається до учасників програми: «Доброго дня. Мене звати Анастасія. Сьогодні я пропоную вам спільне проходження апробаційної програми «Профілактика агресивності». Наша програма буде складатися з 9 вправ, на які нам буде відведено дві години часу.

На вашу думку, чи корисно керувати своїми емоціями? Чому? Що це нам дає?».

Після отримання відповідей, тренер продовжує промову: «Тобто, вміння регулювати, контролювати і використовувати з користю власні емоції є важливим пунктом у повсякденному житті. Завданням нашого тренінгу буде навчитися знаходити такі варіанти проявів емоцій, щоб це не шкодило ні вам, ні людям поряд, щоб ви могли домовитися, не використовуючи бійку чи лайку.

Якщо всі готові, то пропоную розпочати знайомство один з одним».

Вправа № 2. «Мій щоденник» [37]

Час: 10 хв.

Кожному учаснику роздається аркуш паперу.

«Зараз я пропоную вам зобразити на цьому аркуші свій портрет, та вказати на аркуші ваше прізвище й ім'я. Також, за власним бажанням, ви можете прикрасити свій аркуш якимись доповненнями».

Після того, як всі учасники закінчать роботу, прохання кожного презентувати свої щоденники, та після чого, розвісити їх у спеціально відведеному місці в аудиторії.

Вправа № 3. «Інформаційне повідомлення: «Агресія, агресивність»»

[37]

Час: 20 хв.

Агресивність – є рисою характеру, що має прояви у ворожому ставленні особистості до інших людей чи тварин та до навколишнього світу. Агресивними називаються такі дії і відношення людини, які, будучи ворожими в той час не викликаються будь-якими об’єктивними причинами, не можуть бути виправдані обставинами, що склалися.

«Агресія – це будь-яка поведінка, що містить погрозу чи завдає шкоду іншим».

«У нашому житті велика кількість проявів агресії»: (навести власні приклади).

«Зараз я буду зачитувати деякі життєві приклади, і пропоную обговорити дані ситуації (Чи бачили таке? Чи траплялось таке у вашому житті?)».

— Батько сварить і б’є сина за неуспішність у школі.

— У шкільному дворі старшокласник перестриває молодшого школяра і вимагає в нього гроші.

— Портфель нової учениці діти перекидають у класі з парти на парту, не даючи їй можливості мати своє робоче місце та потоваришувати з кимось із дітей.

«Як ви вже зрозуміли, агресія це не тільки бійки, але ще й сварки, крики, образи. Тому агресію поділяють на фізичну та вербальну (словесну). Фізична агресія характеризується проявами фізичної сили щодо іншої людини або тварини. До фізичної агресії відносяться: бійки, стусани, нанесення тілесних ушкоджень. У свою чергу вербальна агресія характеризується словесним вираженням негативних відчуттів та емоцій на адресу іншої людини. до вербальної агресії відносяться: образа, докір, звинувачення, крики, лайки, погрози.

На вашу думку, чи повинне суспільство вживати якісь заходи щодо зменшення проявів агресії? Які саме?»

Висновки: в даній фазі тренінгу ви змогли дізнатись, що собою являє агресія та агресивність. Визначити та зрозуміти чи є агресія присутньою у вашому міжособистісному спілкуванні з оточенням. Також ми з'ясували, що агресія буває не тільки фізичною, але й словесною. Обговорили шляхи вирішення ситуацій з проявами агресії.

2. ОСНОВНА ФАЗА

Мета: виявити основні проблеми агресивних відносин та знайти шляхи їх вирішення, усвідомлення та розуміння своїх емоцій та внутрішнього стану.

Завдання: виконати вправи на виявлення проявів негативних емоцій; дати можливість висловитись кожному учаснику щодо особистих проблем стосовно агресивної поведінки до оточуючих чи прояв агресії з боку оточуючих.

Вправа № 4. «Символічне зображення емоцій» [46]

Час: 15 хв.

Вправу виконується у групі. Наперед були приготовані картки з написаними на них назвами різних почуттів: образа, сум, радість, здивування, захоплення, злість, переляк, сором, гнів, співчуття.

Дітям роздають картки з написаним на них текстом. Діти читають текст, але нікому не показують своїх карток. За вказівкою тренера дітям слід пригадати ситуації, в яких вони відчували подібні почуття. Потім вони виражають ці почуття в пам'ятниках або невеликих пантомімах (деяким дітям зручніше виражати себе за допомогою малюнка). Інших дітей просять вгадати, які почуття вони бачили. Переконайтеся, що всі діти мають можливість висловитися під час гри.

Після цього діти сідають у коло. Учасникам задаються наступні питання: «як ви розумієте слова, що написані на ваших картках?», «що для вас

означають ці почуття?», «в яких ситуаціях можуть виникати такі почуття?», «чи можете ви розповісти якоїсь випадок зі свого життя, коли у вас виникали подібні почуття?». Якщо ж між дітьми раптово виникне дискусія, не слід втручатись та зупиняти її.

Вправа № 5. «Листок гніву» [16]

Час: 10 хв.

«Дана вправа допоможе вам впоратись з хвилиною емоцій, коли ви сильно розсерджені. Я вам пропоную вилити свій гнів на аркуш паперу, за допомогою ручок, олівців чи фарб. Ваш малюнок є індивідуальним, і можна намалювати будь що. Це можуть бути як конкретні зображення, так і карикатури. Демонстрування роботи за вашим бажанням. Ви можете як продемонструвати всім свій малюнок, так і просто зім'яти та викинути його».

Вправа № 6. «Емоційні загадки» [16]

Час: 15 хв.

«Тепер ми зіграємо у невеличку гру. Вам слід розділитись на дві команди. Наша гра буде проходити у три серії. У першій серії кожна команда замислює яку-небудь емоцію із переліку, який я вам надам. Після чого команда відправляє свого представника команді-суперників. Завданням обраного представника команди є невербально зобразити своїм суперникам задумане слово. У другій серії вам пропонується задумати будь-яке переживання. У третій серії ви маєте право задумати взагалі будь-яке слово, що буде мати відношення до емоційної сфери».

Вправа № 7. «Мої добрі справи» [38]

Час: 10 хв.

«У цій вправі я пропоную вам розказати про добру(-і) справу(-и), яку ви вчинили. Розкажіть про відчуття, які ви переживали під час цієї справи, та після неї. Якщо ця справа пов'язана з іншою людиною, то розкажіть хто була ця людина, чи подякувала вона вам, як саме.

Я почну, а ви продовжите далі по черзі».

Висновки: у даній фазі тренінгу ми змогли визначити основні проблеми агресивних міжособистісних стосунків, та знайти шляхи їх вирішення. Навчилися усвідомлювати та розуміти свої емоції та внутрішній стан.

3. ЗАВЕРШАЛЬНА ФАЗА

Мета: обговорення та узагальнення пройденого матеріалу, зробити висновки.

Завдання: виконати узагальнюючі вправи, підвести підсумки тренінгу, узагальнити тренінг рефлексією та вислухати думки та рекомендації клієнтів.

Вправа № 8. «Кульки спокою» [46]

Час: 15 хв.

«Пропоную вам знову розділитись на дві команди. Кожній команді надаю надуту повітряну кульку. Завдання для кожної команди: кожен учасник по черзі повинен сісти на кульку, й просидіти на ній 1 хвилину так, щоб кулька не тріснула».

Вправа № 9. «Компліменти» [16]

Час: 10 хв.

«Всі встаємо у коло, й беремось за руки. Тепер дивлячись в очі сусіда ліворуч слід сказати: «Мені подобається в тобі...». Той, хто приймає комплімент, у відповідь киває головою і відповідає: «Дякую, мені дуже приємно!». І так кожен учасник по колу. По закінченню ми обговоримо відчуття, які всі випробували при виконанні даного завдання».

Висновки: за заключній фазі тренінгу провели обговорення пройденого матеріалу, виконали вправи на рефлексію, узагальнили висновки.

Наш тренінг добігає кінця, на завершення прошу вас заповнити анкету зворотного зв'язку, для того, щоб я могла оцінити користь нашого тренінгу.

АНКЕТА ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Дата: _____

Учасник: _____

Шановний(-а) учаснику(-це)! Дякую за активну участь у тренінгу!

Будь ласка, оцініть тренінг, відповідаючи на запропоновані Вам питання, по 5 бальній шкалі, де 1 - відповідає мінімальній оцінці, а 5 - максимальній. Буду рада отримати ваші коментарі до запитань.

1. Загальна оцінка тренінга –

2. Наскільки матеріал тренінгу має для вас:

А) практичну цінність –

Б) новизну –

3. Опишіть основний результат тренінга особисто для Вас:

4. Які теми для тренінгу Вам хотілося б додати:

5. Наскільки зручно Ви відчували себе на тренінгу –

6. Загальна оцінка професіоналізму тренера –

7. Ваші побажання щодо організації та проведення тренінгів в майбутньому:

Дякую! Бажаю успіху!

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі були описані методики, за допомогою яких було проведено експериментальне дослідження з виявлення проявів агресивної поведінки серед осіб підліткового віку. Прояви агресії можна діагностувати навіть за допомогою спостереження, але задля підтвердження даного виду дослідження використовуються різноманітні методи діагностики агресивної поведінки. Для проведення експериментального дослідження проявів агресивної поведінки у підлітковому віці були обрані 4 найбільш валідні тестові методики:

- 1) «Методика визначення схильності особи до агресивної поведінки Басса-Даркі»;
- 2) Тест агресивності (опитувальник Л. Г. Почебут);
- 3) Методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов);
- 4) Опитувальник «Ауто- і гетероагресії» Є. П. Ільїна.

Узагальнені результати обраних методик дозволяють зробити висновки за емпірично дослідженою проблемою, та сформувані методичні рекомендації щодо подолання проблеми агресивної поведінки серед осіб підліткового віку.

Базою для дослідження стала Петрівська загальноосвітня школа I-III ступенів м. Старобільська Луганської області. Для експериментального дослідження було залучено 30 респондентів 8-9 класів, з яких 15 осіб жіночої статі та 15 осіб чоловічої. Для додаткової інформативності було досліджено рівні агресивності підлітків в залежності від статевої приналежності.

За загальними результатами проведених досліджень можна стверджувати про високий рівень агресії у осіб підліткового віку. У повсякденному житті найбільших проявів мають фізична та вербальна агресії, що проявляються, як поштовхи, погрози, крики, образи, грубість та безкомпромісність. Підлітки спрямовують свою агресію на всіх оточуючих людей, це можуть бути однокласники, знайомі, вчителі, батьки та друзі. Також

було з'ясовано, що серед підлітків більш агресивно спрямованими виявились дівчата.

Отримавши результати дослідження, було розроблено та проведено корекційну програму на тему «Профілактика агресивності». Для корекції було підібрано вправи, які спрямовані на розвиток комунікативних вмінь у міжособистісному спілкуванні, на розвиток навичок віддзеркалення та пізнання емоційних проявів й на зниження емоційної нестабільності.

Повне позбавлення від агресивної поведінки є мало ймовірним, але слід проводити заняття задля зниження проявів агресії у міжособистісному спілкуванні. Підлітків слід навчати контролювати власні прояви агресії, встановлювати дружні міжособистісні відносини, знаходити альтернативи у вирішення конфліктних ситуацій.

ВИСНОВКИ

У ході виконання даного дослідження були розроблені наступні висновки:

1. Просування у вивченні та розумінні агресії, її причин та проявів почалися наприкінці XIX ст.. Особливого успіху вивчення агресії досягло у 60-х роках XX ст.. Серед наукових робіт, присвячених вивченню агресивної поведінки, та зокрема підлітків, слід відмітити роботи А. Бандури, Р. Берона й Д. Річардсона. Проблема вивчення агресії та агресивної поведінки у підлітковому віці постає дуже різноманітною та виступає предметом наукового вивчення не тільки психологами, а ще й юристами, соціологами, педагогами та філософами. Науковцями пропонуються різні інтерпретації агресії та агресивного поведіння. У даній роботі опорою слугувало тлумачення терміну за А. Реаном: «Агресія – це будь-які дії, що можуть заподіяти або ж мають на меті заподіяння шкоди окремій особі, групі осіб або тварині». Опрацювавши наукову літературу за темою роботи було з'ясовано, що у дослідженнях агресія являє собою складне та багатопланове явище. Сама агресія є початком агресивної поведінки, що є формою реагування на різного роду несприятливі життєві ситуації.

2. Поведінка людини, супроводжувана агресією, як раніше, так і на теперішній час, є однією з актуальних проблем суспільства. На теперішній час агресивність саме серед підлітків тільки набирає масштабності, й її прояви стають лише жорстокішими. На думку психологів, підліткова агресивність є характерною рисою перехідного віку, що виникає у результаті змін у гормональному фоні, розвитку когніцій, інтелекту та здібностей. Але, в той же час, велика кількість досліджень демонструють прямі зв'язки між стосунками батьки-діти, з підлітковою агресивністю. Другою причиною слугують взаємовідносини з однолітками. Третьою причиною виступають ЗМІ.

3. У ході констатувального експерименту були проведені діагностичні дослідження на виявлення схильностей підлітків до агресивної поведінки у

міжособистісних стосунках з оточенням. Для більш детального вивчення проблеми, додатково було досліджено прояви агресивності за гендерними ознаками. За отриманими результатами було проведено статистичний та психологічний аналізи даних. Для дослідження було залучено учнів 8-9 класів Петрівської ЗОШ I-III ступенів, м. Старобільськ, у кількості 30 осіб віком 14-15 років, з них 15 хлопців та 15 дівчат. В ході дослідження використовувались методики: методика Басса-Даркі «Визначення схильності особи до агресивної поведінки», тест агресивності (опитувальник Л. Г. Почебут), методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов), опитувальник «Ауто- і гетероагресія»).

Після проведення статистичного та психологічного аналізів отриманих результатів, можна зробити такі висновки: рівень агресії підлітків подекуди досягає високих показників, перевищуючи загальні середні показники агресивності. Найбільших проявів агресії досягають фізичний та вербальний типи. На рівні конфліктності найбільших показників досягає безкомпромісність підлітків у спілкуванні з оточуючими. За спрямованістю агресивної поведінки переважає гетероагресія (агресія спрямована на оточуючих людей).

Для хлопців найбільш характерним є прояв фізичної агресії, у конфліктності переважає безкомпромісність, а за спрямованістю у хлопців мають рівні результати як гетероагресія, так і аутоагресія; для дівчат характерними виявились прояви вербальної агресії, у конфліктності мають місце такі прояви, як підозрілість, безкомпромісність та запальність, та за напрямом спрямованості агресії, у дівчат переважає гетероагресія.

4. Отримавши за основу результати експерименту, було розроблено та проведено психологічний тренінг, для учнів 8-9 класів, з метою зменшення проявів підліткової агресивності відносно оточення. Тренінг складається з вправ та технік для профілактики агресивної поведінки підлітків, які спрямовані на розвиток комунікативних вмінь, пізнання емоційних проявів, зниження емоційної нестабільності.

Однією з причин агресивної поведінки підлітків є незнання та невміння реагувати по-іншому. Тому, підлітки чекають та заслуговують на допомогу у боротьбі з проявами агресії міжособистісного спілкування у повсякденному житті.

Підбиваючи підсумки можна стверджувати, що мета дослідження була досягнута, завдання дослідження виконано, отримані результати дослідження підтверджують поставлені мету й завдання даного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками / А. Ш. Апішева // Вісник НТУУ«КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2012. – № 2(35). – С. 117-125.
2. Астремська І. В. Теоретичні аспекти проблеми дослідження агресивної поведінки особистості : / І. В. Астремська, Ю. Г. Жайворонок // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Соціологія. - 2013. - Т. 225, Вип. 213. - С. 111-115.
3. Белей М. Д. Психологічна сутність агресії та її вплив на девіантну поведінку підлітків: методичні рекомендації для студентів спеціальностей "Практична психологія в галузі освіти" / Белей М. Д. – Івано-Франківськ: Приватний підприємець Бойчук А. Б., 2019. – 102 с.
4. Березка С. В. Причини та види агресивної поведінки особистості / С. В. Березка // Вид-во «Молодий вчений», 2017. – № 9 (49). – С. 85-88.
5. Берлач А. І. Конфліктологія: навч. посіб. / А. І. Берлач, В. В. Кондрюкова. – Київ: Університет «Україна», 2007. – 204 с.
6. Будіянський М. Ф. Особливості прояву агресивності в підлітків: Традиції та новації сучасної освіти в Україні. Вид-во «Наука і освіта», - 2013. - № 3. – С. 36-39.
7. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації / О. В. Волянська // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Соціологія. - 2016. - № 3. - С. 117-134.
8. Гірник А. М. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження / А. М. Гірник, А. Ю. Бобро. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 172 с.

9. Гурлева Т. С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової важковиховуваності // Психолог. – 2007. – № 9. – С. 32-35.
10. Долинська Л. В. Психологія конфлікту / Л. В. Долинська, Л. П. Матяш-Заяц. – Київ : Каравела, 2010. – 424 с.
11. Дроздов О. Ю. Насильство: соціально-психологічні аспекти (зб. теорет.-метод. матеріалів). – Чернігів: ЧОЦССМ, 2012. – 20 с.
12. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: Чернігівський держ. пед. унів. Ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2003. – С. 9-27.
13. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: навчальний посібник для студентів / О. Ю. Дроздов, М. А. Скок. – Чернігів: ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2012. – 156 с.
14. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Навчальний посібник / Заброцький М. М. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2001. — 112с.
15. Зінченко Л. М. Проблема профілактики та корекції проявів агресії у підлітків / Л. М. Зінченко // Наукові записки. – К., 2005. – Вип. 26. – С. 145-149.
16. «Зупинись! – Посміхнись!» : методичний посібник з профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / Журавель Т. В., Сергеева К. В., Шаровара О. Г. – К. : ФОП Буря, 2013. – 124 с.
17. Іванова В. В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. - № 5. – С. 14-16.
18. Карпінська Т. Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки / Т. Карпінська // Психологія і суспільство. – 2010. - № 4 (42). – С. 104-110.
19. Качанова Ю. В. Агресивність: аналіз теоретичних підходів / Ю. В. Качанова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Соціологія. – 2011. - № 144. – С. 29-32.

20. Колобич О. Загальна психологія Навч.-метод. посібник. – Львів, 2018. – 172 с.
21. Кордунова Н. О. Особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці: СНУ ім. Лесі Українки [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://core.ac.uk/download/pdf/153580558.pdf>
22. Максименко С. Д. Загальна психологія / Максименко С. Д., Зайчук В. О., Клименко В. В. ; за загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Підручник. - 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 704 с.
23. Максимова Н. Ю., Патопсихологія підліткового віку / Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л., Піскун В. М. – К. : Главник, 2008. – 192 с.
24. Мелоян А. Е. Аналіз феномена агресії в психологічних дослідженнях / А. Е. Мелоян // Вісник. Сер.: Психологія / ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2001. – № 7. – С. 126-130.
25. Мелоян А.Є. Психологічний аналіз агресивної поведінки в підлітковому віці: Вісник ХДПУ ім. Г. С. Сковороди.— Х., 2002. – №. 9. – С. 179-184.
26. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. – Київ, 2020. – 132 с.
27. Мойсеєва О. Є. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції / О. Є. Мойсеєва // Юридична психологія. - 2015. - № 1. - С. 139-148.
28. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / Моргун В. Ф., Тітов І. Г. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 464 с.
29. Оржеховська В. М. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх / В. М. Оржеховська. - К.: Знання, 2000. - 264 с.
30. Павелків В. Р. Розробка комплексу методик психодіагностики відхильної поведінки підлітків // Наука і освіта. – Одеса, 2004. - № 6-7. – 227 с.
31. Павелкін В. Р. Аналіз специфіки стосунків підлітків з агресивною поведінкою з однолітками // Наукові записки Інституту психології ім.

- Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2005. – №. 26 : в 4-х томах. – Т. 3.
32. Павелкін В. Р. Динаміка стосунків підлітків з агресивною поведінкою з однолітками в умовах продуктивного розвивального середовища // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2005. – Т. 7. – № 6.
33. Павелкін В. Р. Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінки // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка – К., 2004. – Т. 4. – №.4.
34. Павелкін В. Р. Проблеми агресії в зарубіжній літературі // Актуальні проблеми психології. Т.1: Організаційна психологія. Соціальна психологія: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2004. № 12.
35. Павелкін В. Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка // Зб. наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2004. – № 30.
36. Пересунчак О. "Важкі" діти та їхня поведінка: Психологічний аналіз / О. Пересунчак // Психолог. -К. : Шкільний світ, 2006. – С. 8-11.
37. Подолання агресивної поведінки. Тренінгова програма для неповнолітніх / Мельник Л., Пуха К., Журавель Т. – Київ, 2018. – С. 23-45.
38. Програма корекції агресивної поведінки підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/programa-korekcii-agresivnoi-povedinki-pidlitkiv-99997.html>
39. Психологічні реалії становлення особистості підлітка: сучасність та перспективи: матеріали круглого столу / за ред. Максимової Н. Ю., Грись А. М., Максим О. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. – С. 70-73.
40. Резнікова О. А. Психологічні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях / О. А. Резнікова, О. В. Солодка // Теорія і практика

сучасної психології : зб. наук. праць Класичного приватного університету. – Запоріжжя : КПУ, 2018. – № 2. – С. 168-172.

41. Савінова Н., Стельмах Н., Берегова М., Іванова Т. Агресія підлітків як психолого-педагогічна проблема: Збірник наукових праць УДПУ. – 2020. - № 3. – С. 133-141.

42. Сергєєва І. В. Дослідження проявів життєстійкості у сучасних підлітків / І. В. Сергєєва, О. В. Солодка // Вісник Одеського національного університету. Серія : Психологія. – 2017. - Т. 22, №. 4. – С. 55-62.

43. Сподобаєва, А. Д. Агресивність у підлітковому віці: причини, профілактика / А. Д. Сподобаєва. Інсайт : психологічні виміри суспільства : матер. міжнар. конф. / ред. кол. : І. С. Попович, С. І. Бабатіна, І. Р. Крупник та ін. Херсон : ВД «Гельветика», 2019. - №. 1(16). – С. 264-266.

44. Супрун М. О. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально-психологічний аспект / М. О. Супрун, Н. Перепечина // Соціальна психологія. – 2009. – № 2. – С. 178-185.

45. Токарева Н. М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне. – Кривий Ріг, 2013 – С. 158.

46. Тренінг «Профілактика агресивності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <https://care-in-action.org/ua/news/treninh-profilaktyka-ahresyvnosti>

47. Фархутдінова Ю. Н. Внутрішній конфлікт як одна з причин агресивної поведінки підлітків: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Проблеми сучасної психології. – 2010. – № 10. – С. 762-771.

48. Федорченко Т. Методи корекційної роботи з агресивними дітьми і підлітками // Рідна школа. – 2007. – № 2. - С. 12-15.

49. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція: міський семінар для психологів / Г. Хоменко // Психолог. – 2009. - № 35. – С. 9-16.

50. Чайковська О. М. Психологія підліткової конфліктності : навч. посіб. / О. М. Чайковська ; МОН України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – 126 с.
51. Чамлай Д. Причини агресивної поведінки в підлітковому віці: Уманський державний університет імені Павла Тичини : Наука. Освіта. Молодь. – С. 261-263.
52. Чебоненко С. О. Ситуативні фактори агресивної поведінки молоді / С. О. Чебоненко, І. Г. Богатирьова / Актуальні проблеми психології. Том 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: ІП, 2012. – Частина 1. – 349 с.
53. Яновська Т. А. Взаємозв'язок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків / Т. А. Яновська // Young Scientist – 2015. – № 2 (17). – С. 235-238.
54. Bandura A., Walters R. H. Adolescent aggression. NY: Ronald Press, 1959.
55. Buss A. H. The psychology of aggression, 1961. - 328 с.
56. Buss, A. H. and Durkee, A. An Inventory for Assessing Different Kinds of Hostility. Journal of Consulting Psychology, 1957.
57. Rice F. Psychology of adolescence and youthful age, 1978. - 650 с.

ДОДАТОК А**Методика Басса-Даркі «Визначення схильності особи до агресивної поведінки»**

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання. Якщо воно підходить вам, поставте поруч знак «+», якщо не підходить знак «-».

Текст опитувальника

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду.
2. Іноді я пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я знаю, що люди говорять про мене «поза очі».
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчуття.
8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидатися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.
19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим.

Продовження Додатку А

20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять.
23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, запрошується на бійку.
26. Я не здатний на брутальні жарти.
27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби.
30. Досить багато людей задрять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх ставили на місце.
34. Я ніколи не буваю похмурих від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги.
37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе задрість.
38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються.
39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».

Продовження Додатку А

46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось.
49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені.
53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводитьсь зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це.
60. Я лаюся тільки через злість.
61. Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.

Продовження Додатку А

68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене.
71. Я часто тільки вдаюся до погроз, але не збираюся їх реалізувати.
72. Останнім часом я став занудою.
73. Під час суперечки я часто підвищую голос.
74. Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей.
75. Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь.

Тест агресивності
(опитувальник Л. Г. Почебут)

Інструкція. Вам необхідно однозначно («так» чи «ні») оцінити 40 наведених нижче тверджень.

Текст опитувальника

1. Під час суперечки я часто підвищую голос.
2. Якщо мене хтось дратує, я можу сказати йому все, що я про нього думаю.
3. Якщо мені необхідно буде вдатися до фізичної сили для захисту своїх прав, я, не роздумуючи, зроблю це.
4. Коли я зустрічаю неприємну мені людину, я можу дозволити собі непомітно вщипнути або штовхнути її.
5. Захопившись суперечкою з іншою людиною, я можу стукнути кулаком по столу, щоб привернути до себе увагу або довести свою правоту.
6. Я постійно відчуваю, що інші не поважають мої права.
7. Згадуючи минуле, часом мені буває прикро за себе.
8. Хоч я і не подаю виду, іноді мене гризе заздрість.
9. Якщо я не схвалюю поведінку своїх знайомих, то я прямо кажу їм про це.
10. У сильному гніві я вживаю міцні вирази, лихословлю.
11. Якщо хтось підніме на мене руку, я намагатимуся вдарити його першим.
12. Я буваю настільки розлючений, що шпурляю різні предмети.
13. У мене часто виникає потреба переставити в квартирі меблі або повністю змінити їх.
14. У спілкуванні з людьми я часто відчуваю себе «пороховою бочкою», яка постійно готова вибухнути.

Продовження Додатку Б

15. Часом у мене з'являється бажання зло пожартувати над іншою людиною.
16. Коли я сердитий, то зазвичай похмурий.
17. У розмові з людиною я намагаюся її уважно вислухати, не перебиваючи.
18. У молодості у мене часто «свербіли кулаки», і я завжди був готовий пустити їх у хід.
19. Якщо я знаю, що людина навмисно мене штовхнула, то справа може дійти до бійки.
20. Творчий безлад на моєму робочому столі дозволяє мені ефективно працювати.
21. Я пам'ятаю, що бував настільки сердитим, що хапав усе, що потрапляло під руку, і ламав.
22. Іноді люди дратують мене тільки однією своєю присутністю.
23. Я часто дивуюся, які приховані причини змушують іншу людину робити мені що-небудь хороше.
24. Якщо мене образять, у мене зникає бажання розмовляти з ким би то не було.
25. Іноді я умисно кажу гидоти про людину, яку не люблю.
26. Коли я розлючений, я викрикую найбрутальнішу лайку.
27. У дитинстві я уникав битися.
28. Я знаю, з якої причини і коли можна кого-небудь вдарити.
29. Коли я розлючений, то можу грюкнути дверима.
30. Мені здається, що оточуючі люди мене не люблять.
31. Я постійно ділюся з іншими людьми своїми почуттями і переживаннями.
32. Дуже часто своїми словами і діями я сам собі завдаю шкоди.
33. Коли люди кричать на мене, я відповідаю тим самим.
34. Якщо хтось вдарить мене першим, я у відповідь вдарю його.

Продовження Додатку Б

35. Мене дратує, коли предмети лежать не на своєму місці.
36. Якщо мені не вдається полагодити предмет, що зламався або порвався, то я в гніві ламаю або рву його остаточно.
37. Інші люди мені завжди здаються більш процвітаючими.
38. Коли я думаю про дуже неприємну мені людину, я можу дійти збудження від бажання заподіяти їй зла.
39. Іноді мені здається, що доля зіграла зі мною злий жарт.
40. Якщо хто-небудь поводитья зі мною не так, як слід, я дуже засмучуюсь з цього приводу.

ДОДАТОК В**Методика «Особистісна агресивність і конфліктність»****(Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов)**

Інструкція. Вам пропонується ціла низка суджень. При згоді з твердженням в реєстраційному бланку у відповідній клітинці слід поставити знак «+» (так), у разі незгоди – знак «-» (ні).

Текст опитувальника

1. Мене легко розізлити, але я швидко заспокоююсь.
2. У суперечках я завжди намагаюся захопити ініціативу.
3. Мені частіше за все не віддають належне за мої справи.
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не поступлюся.
5. Я намагаюся робити все, щоб уникнути напруженості у відносинах.
6. Якщо у ставленні до мене поступають несправедливо, то я мовчки накликаю на кривдника всякі нещастя.
7. Я часто злюся, коли мені заперечують.
8. Я думаю, що поза очі про мене говорять погано.
9. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
10. Думка, що напад – кращий захист, правильна.
11. Обставини майже завжди є сприятливішими для інших, ніж для мене.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, я намагаюся його не виконувати.
13. Я намагаюся знайти таке рішення спірного питання, яке б задовольнило усіх.
14. Я вважаю, що добро ефективніше помсти.
15. Кожна людина має право на свою думку.
16. Я вірю в чесність намірів більшості людей.
17. Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.
18. У суперечці я часто перебиваю співрозмовника, нав'язуючи йому мою точку зору.

Продовження Додатку В

19. Я часто ображаюся на зауваження інших, навіть якщо і розумію, що вони справедливі.
20. Якщо хтось корчить з себе важливу персону, я завжди роблю йому наперекір.
21. Я пропоную, як правило, середню позицію.
22. Я вважаю, що гасло з мультфільму: «Зуб за зуб, хвіст за хвіст» справедливе.
23. Якщо я все обдумав, то я не потребую порад інших.
24. З людьми, які зі мною привітніші, ніж я сподівався, я тримаюся насторожено.
25. Якщо хтось прагне мене рознервувати, я не звертаю на це уваги.
26. Я вважаю нетактовним не давати висловитися в суперечці іншій стороні.
27. Мене ображає відсутність уваги з боку оточуючих.
28. Я не люблю піддаватися в грі навіть з дітьми.
29. У суперечці я намагаюся знайти те, що влаштує обидві сторони.
30. Я поважаю людей, які не пам'ятають зла.
31. Судження «Одна голова добре, а дві ще краще» справедливе.
32. Судження «Не обдуриш – не проживеш» теж справедливе.
33. У мене ніколи не буває спалахів гніву.
34. Я можу уважно і до кінця вислухати аргументи свого опонента.
35. Я завжди ображаюся, якщо серед нагороджених за справу, в якій я брав участь, немає мене.
36. Якщо в черзі хтось намагається довести, що він стоїть попереду мене, я йому не поступаюся.
37. Я намагаюся уникати загострення відносин.
38. Я часто уявляю ті покарання, які могли б звалитися на голови моїх кривдників.
39. Я не вважаю, що я дурніший за інших, тому їх думка мені не указ.

Продовження Додатку В

40. Я засуджую недовірливих людей.
41. Я завжди спокійно реауюю на критику, навіть якщо вона здається мені несправедливою.
42. Я завжди переконано відстоюю свою правоту.
43. Я не ображаюся на дружні жарти, навіть якщо вони злі.
44. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення важливого для всіх питання.
45. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.
46. Я вірю, що за зло можна відплатити добром, і дію відповідно до цього.
47. Я часто звертаюся до колег, щоб дізнатися їхню думку.
48. Якщо мене хвалять, значить, цим людям від мене щось потрібно.
49. У конфліктній ситуації я добре володію собою.
50. Мої близькі часто ображаються на мене за те, що в розмові з ними я їм «рота не даю відкрити».
51. Мене не чіпає, якщо при похвалі за виконану загальну роботу не згадують моє ім'я.
52. Ведучи переговори з людиною, що займає вищу від мене посаду, я намагаюся їй не заперечувати.
53. У рішенні будь-якої проблеми я віддаю перевагу «золотій» серединці.
54. У мене негативне ставлення до мстивих людей.
55. Я не думаю, що керівник повинен зважати на думку підлеглих, адже відповідати за все йому.
56. Я часто боюся каверз з боку інших людей.
57. Мене не обурює, коли люди ненароком штовхають мене на вулиці або в транспорті.
58. Коли я розмовляю з кимось, мене так і прориває якомога швидше викласти свою думку.

Продовження Додатку В

59. Іноді я відчуваю, що життя чинить зі мною несправедливо.
60. Я завжди намагаюся вийти з вагона раніше за інших.
61. Навряд чи можна знайти таке рішення, яке б усіх задовольняло.
62. Жодна образа не повинна залишатися безкарною.
63. Я не люблю, коли інші лізуть до мене з порадами.
64. Я підозрюю, що багато хто підтримує зі мною знайомство з користі.
65. Я не вмію стримуватися, коли мені незаслужено дорікають.
66. Я більше люблю атакувати, ніж захищатися.
67. Мені жаль надмірно образливих людей.
68. Для мене не має великого значення, чия точка зору в суперечці виявиться правильною – моя чи чужа.
69. Компроміс не завжди є найкращим вирішенням спору.
70. Я не заспокоююся до тих пір, поки не помщуся кривднику.
71. Я вважаю, що краще порадитися з іншими, ніж приймати рішення одному.
72. Я сумніваюся в щирості слів більшості людей.
73. Зазвичай мене важко вивести з себе.
74. Якщо я бачу недоліки у інших, я не соромлюся їх критикувати.
75. Я не бачу нічого образливого в тому, що мені говорять про мої недоліки.
76. Будь я на базарі продавцем, я не став би поступатися в ціні за свій товар.
77. Піти на компроміс – значить показати свою слабкість.
78. Чи справедлива думка про те, що якщо тебе вдарили по одній щоці, то треба підставити й іншу?
79. Я не відчуваю себе ущемленим, якщо думка іншого виявляється більш правильною.
80. Я ніколи не підозрюю людей в нечесності.

ДОДАТОК Г

**Опитувальник «Ауто- і гетероагресії» Є. П. Ільїна
(для визначення спрямованості агресії особистості).**

Інструкція. Вам пропонується низка положень, що стосуються вашої поведінки. Якщо вони відповідають наявній у вас тенденції реагувати саме таким чином, то у відповідній клітинці реєстраційного бланку поставте знак «+», якщо ні, то знак «-».

Текст опитувальника

1. Я не можу втриматися від грубих слів на свою адресу, якщо допускаю помилку в якійсь важливій для мене справі.
2. Часом я вимагаю в різкій формі, щоб поважали мої права.
3. Коли у мене щось не виходить в спільній роботі з іншими, я перш за все лаю себе, а не партнерів.
4. Від злості я часто посилаю прокляття своєму кривднику.
5. При виникненні конфлікту з іншими людьми я найчастіше звинувачую себе.
6. Якщо хто-небудь мене дратує, я готовий сказати все, що про нього думаю.
7. Я часто проклинаю себе за те, що зробив не те, що хотів.
8. Коли на мене кричать, я теж починаю кричати у відповідь.
9. Іноді я висловлюю досаду на себе якоюсь фізичною дією (вдаряю себе по стегну, по лобі тощо).
10. Я часто просто погрожую людям, хоча і не збираюся нічого виконувати.
11. Якщо я роблю вчинок, який здається мені негідним, я довго картаю себе, не соромлячись при цьому у висловлюваннях на свою адресу.
12. Я не можу втриматися від грубих слів, якщо хтось не згоден зі мною.
13. Якщо я роблю якусь дурість, то лаю себе останніми словами.
14. У суперечці я починаю сердитися і кричати.

Продовження Додатку Г

15. Коли хтось не віддає мені борг, я звинувачую насамперед самого себе: так мені, дурневі, й треба.

16. Я буваю грубуватий з людьми, які мені не подобаються.

17. Посварившись з кимось, я ніколи не звинувачую себе.

18. Я не вмію «поставити людину на місце», навіть якщо вона цього заслуговує.

19. Навіть якщо я злюся на себе, я не вдаюся до сильних висловлювань на свою адресу.

20. Яким би я не був злим, я намагаюся не образити інших.

ДОДАТОК Д

Протокол дослідження № 1
за методикою Басса-Даркі

«Визначення схильності особи до агресивної поведінки»

Респондент: Аліна К.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
+	-	+	+	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-
16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.	41.	42.	43.	44.	45.
+	+	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	+	-	-
46.	47.	48.	49.	50.	51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	58.	59.	60.
+	+	+	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+
61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.	71.	72.	73.	74.	75.
+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	-	-

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

1) Фізична агресія:

1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+.

2) Вербальна агресія:

7+, 15+, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75-.

3) Непряма агресія:

2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+.

4) Негативізм:

4+, 12+, 20+, 28+, 36-.

5) Дратівливість:

3+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+.

Продовження Додатку Д

6) Схильність до підозр:

6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65–, 70–.

7) Образа:

5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+.

8) Відчуття провини:

8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 67+.

Отримані результати:

Фізична агресія – 7;

Вербальна агресія – 11;

Непряма агресія – 7;

Негативізм – 5;

Дратівливість – 8;

Схильність до підозр – 6;

Образа – 3;

Відчуття провини – 5.

Висновки:

У респондента найбільш вираженими є негативізм та непряма агресія. Негативізм проявляється через опонуючу форму поведінки, яка зазвичай спрямовується проти авторитету та керівництва, що може наростати від пасивного супротиву до активних дій проти вимог, правил та законів. Непряма агресія проявляється у використуванні проти іншої особи пліток, жартів та проявів неупорядкованих вибухів люті (крики тупотіння ногами тощо).

ДОДАТОК Е

Протокол дослідження № 2
За методикою «Тест агресивності»
(опитувальник Л. Г. Почебут)

Респондент: Аліна К.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1. +	2. +	3. +	4. +	5. -	6. +	7. -	8. +	9. +	10. +
11. +	12. +	13. +	14. -	15. +	16. -	17. -	18. +	19. +	20. -
21. -	22. -	23. +	24. -	25. +	26. +	27. -	28. +	29. +	30. -
31. -	32. +	33. +	34. +	35. +	36. +	37. +	38. +	39. -	40. +

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

Тип агресії	Номер твердження	
	так	ні
вербальна	1, 2, 9, 10, 25, 26, 33	17
фізична	3, 4, 11, 18, 19, 28, 34	27
предметна	5, 12, 13, 21, 29, 35, 36	20
емоційна	6, 14, 15, 22, 30, 37, 38	23
самоагресія	7, 8, 16, 24, 32, 39, 40	31

Отримані результати:

Вербальна агресія – 8;

Фізична агресія – 8;

Предметна агресія – 6;

Емоційна агресія – 4;

Самоагресія – 4.

Продовження Додатку Е**Висновки:**

У респондента найвищих показників досягають шкали фізичної та вербальної агресії. У комунікації це може проявлятися у вираженні своєї агресії стосовно іншої людини із застосуванням фізичної сили, та проявлятися у висловлюваннях свого агресивного ставлення до іншої людини, використовуючи словесні образи.

ДОДАТОК Ж

Протокол дослідження № 3

За методикою «Особистісна агресивність і конфліктність»

(Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов)

Респондент: Аліна К.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
-	+	-	-	-	+	+	+	+	+
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
-	+	-	+	+	-	+	+	-	+
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
+	-	+	+	-	-	+	-	-	+
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.
-	+	-	-	-	+	-	+	+	+
41.	42.	43.	44.	45.	46.	47.	48.	49.	50.
-	+	+	-	-	-	+	+	-	+
51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	58.	59.	60.
+	-	-	-	+	+	-	+	-	+
61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.
+	+	-	+	+	+	-	-	+	+
71.	72.	73.	74.	75.	76.	77.	78.	79.	80.
-	+	-	+	+	+	+	-	-	-

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

1) Відповіді «так» по позиціях 1, 9, 17, 65 і відповіді «ні» по позиціях 25, 33, 41, 49, 57, 73 свідчать про схильність суб'єкта до запальності.

2) Відповіді «так» по позиціях 2, 10, 18, 42, 50, 58, 66, 74 і відповіді «ні» по позиціях 26, 34 свідчать про схильність до наступальності, напористості.

3) Відповіді «так» по позиціях 3, 11, 19, 27, 35, 59 і відповіді «ні» по позиціях 43, 51, 67, 75 - схильність до образливості.

Продовження Додатку Ж

4) Відповіді «так» по позиціях 4,12,20,28,36,60,76 і відповіді «ні» по позиціях 44,52,68 - схильність до непоступливості.

5) Відповіді «так» по позиціях 5,13,21,29,37,45,53 і відповіді «ні» по позиціях 61,69,77 - схильність до компромісності.

6) Відповіді «так» по позиціях 6,22,38,62,70 і відповіді «ні» по позиціях 14,30,46,54,78 - схильність до мстивості.

7) Відповіді «так» по позиціях 7,23,39,55,63 і відповіді «ні» по позиціях 15,31,47,71,79 - схильність бути нетерпимим до думки інших.

8) Відповіді «так» по позиціях 8,24,32,48,56,64,72 і відповіді «ні» по позиціях 16,40,80 - схильність до підозрливості.

Отримані результати:

Запальність – 9;

Наступальність – 10;

Образливість – 2;

Непоступливість – 8;

Безкомпромісність – 1;

Мстивість – 7;

Нетерпимість до думки інших – 7;

Підозрливість – 9.

Висновки:

У респондента найбільші показники отримано за шкалами «Наступальність» та «Запальність».

Це може проявлятися емоційною нестриманістю, дратівливістю. Рішучістю та завзятістю у досягненні чого-небудь.

ДОДАТОК 3

Протокол дослідження № 4

За методикою «Ауто- і гетероагресія» Є. П. Ільїна
(визначення спрямованості агресії особистості)

Респондент: Аліна К.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1. +	2. +	3. +	4. -	5. -	6. +	7. +	8. +	9. -	10. +
11. -	12. +	13. +	14. +	15. +	16. +	17. +	18. -	19. -	20. -

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

Шкала аутоагресії: нараховується по 1 балу за відповіді "так" у пунктах 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15 і відповідях "ні" у пунктах 17 і 19.

Шкала гетероагресії: нараховується по 1 балу за відповіді "так" у пунктах 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16 і відповіді "ні" у пунктах 18, 20.

Отримані результати:

Аутоагресія – 6;

Гетероагресія – 9.

Висновки:

Для респондента найбільш характерним є прояв гетероагресії. Вона включає фізичну агресію, образи або більш тонкі способи нанесення шкоди іншій людині.

Гетероагресія – передбачає спрямування агресивних дій на зовнішні живі і неживі об'єкти. Найчастіше даний вид агресії супроводжується агресивними емоціями: злістю, ненавистю, люттям.

ДОДАТОК И

Протокол дослідження № 5

За методикою Басса-Даркі

«Визначення схильності особи до агресивної поведінки»

Респондент: Віталій Р.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	-
16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
+	-	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	-
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.	41.	42.	43.	44.	45.
+	+	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+
46.	47.	48.	49.	50.	51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	58.	59.	60.
-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+	-
61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.	71.	72.	73.	74.	75.
+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

1) Фізична агресія (к=11):

1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+.

2) Вербальна агресія (к=8):

7+, 15+, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75-.

3) Непряма агресія (к=13):

2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+.

4) Негативізм (к=20):

4+, 12+, 20+, 28+, 36-.

5) Дратівливість (к=9):

3+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+.

Продовження Додатку И

6) Схильність до підозр (k=11):

6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65–, 70–.

7) Образа (k=13):

5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+.

8) Відчуття провини (k=11):

8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 67+.

Отримані результати:

Фізична агресія – 8;

Вербальна агресія – 9;

Непряма агресія – 4;

Негативізм – 4;

Дратівливість – 8;

Схильність до підозр – 6;

Образа – 5;

Відчуття провини – 9.

Висновки:

У респондента найбільш вираженими є вербальна і фізична агресії, відчуття провини та дратівливість.

Вербальна агресія проявляється у вираженні негативних почуттів агресора, як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози); фізична агресія проявляється у використанні фізичної сили проти іншої особи чи осіб; відчуття провини виражається у можливості переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що він спричинює зло; дратівливість є готовністю до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).

ДОДАТОК К

Протокол дослідження № 6
За методикою «Тест агресивності»
(опитувальник Л. Г. Почебут)

Респондент: Віталій Р.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1. +	2. +	3. -	4. +	5. -	6. +	7. -	8. +	9. -	10. +
11. -	12. -	13. -	14. +	15. +	16. -	17. +	18. +	19. -	20. -
21. -	22. +	23. +	24. -	25. +	26. +	27. -	28. +	29. -	30. -
31. +	32. -	33. +	34. -	35. -	36. -	37. +	38. -	39. +	40. +

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

Тип агресії	Номер твердження	
	так	ні
вербальна	1, 2, 9, 10, 25, 26, 33	17
фізична	3, 4, 11, 18, 19, 28, 34	27
предметна	5, 12, 13, 21, 29, 35, 36	20
емоційна	6, 14, 15, 22, 30, 37, 38	23
самоагресія	7, 8, 16, 24, 32, 39, 40	31

Отримані результати:

Вербальна агресія – 6;

Фізична агресія – 5;

Предметна агресія – 1;

Емоційна агресія – 5;

Самоагресія – 3.

Продовження Додатку К**Висновки:**

У респондента найвищого показника досягає шкала вербальної агресії. У комунікації це може проявлятися у висловлюваннях свого агресивного ставлення до іншої людини, використовуючи словесні образи та крики.

ДОДАТОК Л

Протокол дослідження № 7

за методикою «Особистісна агресивність і конфліктність»

(Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов)

Респондент: Віталій Р.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
+	-	+	+	+	-	-	+	-	+
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
-	+	+	-	-	-	+	-	+	-
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
+	+	-	+	+	+	-	-	+	+
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.
+	-	+	+	+	-	+	+	-	-
41.	42.	43.	44.	45.	46.	47.	48.	49.	50.
-	+	-	-	+	-	+	+	+	-
51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	58.	59.	60.
-	+	+	-	-	+	+	+	-	+
61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.
+	-	+	+	+	-	+	+	-	+
71.	72.	73.	74.	75.	76.	77.	78.	79.	80.
+	+	-	+	-	-	-	-	+	-

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

1) Відповіді «так» по позиціях 1, 9, 17, 65 і відповіді «ні» по позиціях 25, 33, 41, 49, 57, 73 свідчать про схильність суб'єкта до запальності.

2) Відповіді «так» по позиціях 2, 10, 18, 42, 50, 58, 66, 74 і відповіді «ні» по позиціях 26, 34 свідчать про схильність до наступальності, напористості.

3) Відповіді «так» по позиціях 3, 11, 19, 27, 35, 59 і відповіді «ні» по позиціях 43, 51, 67, 75 - схильність до образливості.

Продовження Додатку Л

4) Відповіді «так» по позиціях 4,12,20,28,36,60,76 і відповіді «ні» по позиціях 44,52,68 - схильність до непоступливості.

5) Відповіді «так» по позиціях 5,13,21,29,37,45,53 і відповіді «ні» по позиціях 61,69,77 - схильність до компромісності.

6) Відповіді «так» по позиціях 6,22,38,62,70 і відповіді «ні» по позиціях 14,30,46,54,78 - схильність до мстивості.

7) Відповіді «так» по позиціях 7,23,39,55,63 і відповіді «ні» по позиціях 15,31,47,71,79 - схильність бути нетерпимим до думки інших.

8) Відповіді «так» по позиціях 8,24,32,48,56,64,72 і відповіді «ні» по позиціях 16,40,80 - схильність до підозрливості.

Отримані результати:

Запальність – 5;

Наступальність – 4;

Образливість – 6;

Непоступливість – 4;

Безкомпромісність – 9;

Мстивість – 7;

Нетерпимість до думки інших – 2;

Підозрливість – 9.

Висновки:

У респондента найбільші показники отримано за шкалами «Безкомпромісність» та «Підозрливість».

Безкомпромісність може проявлятися як виключення можливості примирення, як неможливість вирішення питань шляхом компромісних рішень. Підозрливість проявляється у схильності до недовіри, надмірної критичності до оточуючих, може проявлятися в уважному вдивлянні в співрозмовника.

ДОДАТОК М

Протокол № 8

За методикою «Ауто- і гетероагресія» Є. П. Ільїна
(визначення спрямованості агресії особистості)

Респондент: Віталій Р.

Вік: 14 років

Експериментатор: Онищенко Анастасія Анатоліївна

Відповіді респондента:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
-	+	-	+	+	+	-	+	-	-
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
-	+	-	+	-	+	+	+	-	-

Обробка та інтерпретація отриманих даних:

Ключ для обробки результатів:

Шкала аутоагресії: нараховується по 1 балу за відповіді "так" у пунктах 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15 і відповідях "ні" у пунктах 17 і 19.

Шкала гетероагресії: нараховується по 1 балу за відповіді "так" у пунктах 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16 і відповіді "ні" у пунктах 18, 20.

Отримані результати:

Аутоагресія – 2;

Гетероагресія – 8.

Висновки:

Для респондента найбільш характерним є прояв гетероагресії. Вона включає фізичну агресію, образи або більш тонкі способи нанесення шкоди іншій людині.

Гетероагресія – передбачає спрямування агресивних дій на зовнішні живі і неживі об'єкти. Найчастіше даний вид агресії супроводжується агресивними емоціями: злістю, ненавистю, люттям.